



## Türkiye Cumhuriyeti'nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950)

Nadir Yurtoğlu \*

ORCID: 0000-0001-7478-3149

### Öz

Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950 yılına kadar olan dönemde Türkiye’de tütün tekeli ve sigara fabrikalarının tarihsel gelişimi ile bu gelişimin ekonomiye olan yansımaları, çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Çalışma, Atatürk Döneminde tütün tekeli (1923-1938); İnönü Döneminde tütün tekeli (1938-1950) ve Türkiye’de sigara fabrikaları ve tütün atölyeleri ile sınırlandırılarak üç dönem halinde ele alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nde tütün tekeli ve sigara fabrikalarının tarihsel gelişimi ve ekonomiye olan yansımaları sayısal veriler ışığında değerlendirilmiştir. Çalışmanın kaynak materyalini, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri, resmi yayınlardan; Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi, kanunlar ve tutanak dergileri, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazetesi ve dönemin süreli yayınları arasında bulunan ekonomi dergilerinin makaleleri oluşturmaktadır. Konu incelenirken, Reji yönetiminden devlet tekeline geçen tütünün hazineye sağladığı katkılar göz önüne alınarak gerekli değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Çalışmada elde edilen sonuç şudur: Türk Hükümeti ile Reji Şirketi arasında yapılan anlaşma gereği devlete intikal eden tütün tekelinin yürütülen rasyonel çalışmalar ve kabul edilen kanunlarla hazineye olan geliri yıldan yıla artırılmıştır. 29 Aralık 1931 tarih ve 1909 sayılı Kanunla Gümrük ve Tekel Bakanlığı teşkil edilip, Reji döneminden kalan ve yetersiz imkânlarla üretim faaliyetlerini yürütmeye çalışan tütün atölye ve sigara fabrikaları, yeniden yapılandırılıp makineleştirilerek daha donanımlı hale getirilmiştir. Bu suretle Türkiye’de tütün imalat ve satışı artırılarak milli ekonomiye önemli katkılar sağlanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Tütün Tekeli, Gümrük ve Tekel Bakanlığı, Tekel Genel Müdürlüğü, Sigara Fabrikaları

Gönderme Tarihi: 20/09/2018

Kabul Tarihi:20/10/2018

\* Dr. Öğretim Üyesi, Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, E- Posta: nyurtoğlu@kastamonu.edu.tr.

## **A Historical Development of Tobacco Monopoly and Cigarette Factories in the Republic of Turkey (1923-1950)**

### **Abstract**

This study deals with the historical development of tobacco monopoly and cigarette factories in the Republic of Turkey from the early years of the Republic to 1950 and the reflections of such development on economy. The subject is limited to and addressed in three periods: tobacco monopoly in the period of Atatürk (1923-1938); tobacco monopoly in the period of İnönü (1938-1950); and cigarette factories and tobacco ateliers in Turkey. The historical development of tobacco monopoly and cigarette companies in the Republic of Turkey and its reflections on economy have been evaluated based on numeric data. The source materials of the study are Prime Ministry Republic archive documents and official publications such as Grand National Assembly of Turkey (TBMM) proceedings of memorandum, laws, journals of official reports, Republic of Turkey official gazette, and articles from economy magazines of the period. The relevant evaluations have been made considering the contributions tobacco taken over by state monopoly from the control of Regie made to treasury. The study found out that tobacco monopoly passing to the state pursuant to the agreement made between the Turkish Government and Regie Company brought more revenue to treasury every passing year as a result of the rational steps taken and the laws enacted. As the Ministry of Customs and Monopolies was set up with the Law dated 29 December 1931 and numbered 1909, tobacco ateliers and cigarette factories that tried to maintain their production activities with inadequate facilities remaining from the period of Regie were reconstructed, mechanized, and thus made better-equipped. This increased the production and sales of tobacco in Turkey, making significant contributions to national economy.

**Keywords:** Tobacco Monopoly, Ministry of Customs and Monopolies, General Directorate of Monopolies, Cigarette Factories

**Received Date:** 20/09/2018

**Accepted Date:** 20/10/2018

## **Историческое развитие табачной монополии и сигаретных фабрик в Турецкой Республики (1923-1950)**

### **Резюме**

Данная статья посвящена историческому развитию табачной монополии и сигаретных фабрик в Турции, влиянию их деятельности на экономику страны со времен начала образования Республики до 1950 года. Она охватывает три основных периода: табачная монополия во времена Ататюрка (1923-1938), во времена Инёню (1938-1950) и в последующие годы. Анализ проводится на основе числовых показателей из документов Республиканского архива при Премьер-министре и официальных публикаций, журналов протоколов Великого национального собрания Турции (ВНСТ), законов и регистрационных журналов, Официальной Газеты Турецкой Республики и статей из экономической периодики того времени. В исследовании представлена оценка доли табака, перешедшего из режимного управления в государственную монополию, в доходах казны. Выводом данного исследования является тот факт, что в результате соглашения между Турецким правительством и монопольной компанией доходы, определенные согласно принятым законам и рациональной деятельности предприятия, от табачного производства в казну год от года росли. Согласно Закону номер 1909 от 29 декабря 1931 года было основано Министерство по таможенным делам и делам монополий. Табачные фабрики и предприятия, оставшиеся после монополии и осуществлявшие деятельность ограниченными средствами, были реформированы, механизированы и приведены в более прибыльное состояние, что послужило ускорению обработки и продажи табака в Турции и обеспечению значительных прибылей в национальную экономику.

**Ключевые слова:** табачная монополия, Министерство по таможенным делам и делам монополий, генеральное руководство монополией, сигаретные фабрики

**Получено: 20/09/2018**

**Принято: 20/10/2018**

## Giriş

Bir madde ve işi, tek kişi ya da müesseseye vermeye tekel (inhisar) denir.<sup>1</sup> Yasal düzenlemeler kapsamında mahsul ve mamulleri belirli şartlar altında üretip satmak ise devlet tekelini meydana getirmiştir. Satış tekelin menfaatleri göz önünde tutularak devlet görevlileri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.<sup>2</sup>

1872 tarihinde Mahmut Nedim Paşanın (1818-1883) sadareti esnasında Osmanlı Devleti'nde tütünde ilk hükümet tekelini teşkil edilmiş, aynı tarihli bir sözleşme ile İstanbul'da tütün satmak ve tütün tekelini işletmek imtiyazı beş yıl süreyle ve yıllık 400.000 altın karşılığında Hristaki Zografos ve Mösyö Zarifi adında iki Rum bankerine verilmiştir. Ancak şirketin imtiyazı altı ay sonra 13 Ekim 1872 tarihinde feshedilmesi üzerine, 10 Kasım 1872'de tekelini işletme hakkını hükümet uhdesine alarak *İdare-i İnhisariye-yi Duhan* adıyla bir teşkilat kurup nazırlığına Tütüncü Tahir Efendiyi getirmiştir. Başlangıçta başarılı olan bu yapılanmanın sonradan çeşitli sebeplerle dağılma sürecine girmesi, yeni arayışları da beraberinde getirmiştir.<sup>3</sup>

Bu çerçevede 1874 tarihinde *Duhan Resmî Hakkında Nizamname* adı altında sekiz ana bölüm ve doksan dört maddeden oluşan bir kanun hazırlanmıştır. Bu kanuna göre tütünün üretim süreci, üretici tüccar ilişkisi, fabrikasyonu, perakende satış ve ihracatı kayıt altına alınırken ekimi de serbest bırakılmıştır. Ayrıca sigara imalathaneleri sınıflandırılıp işyeri sahiplerinden *sarfiyat resmî* adı altında bir vergi alınmasının yanı sıra satışa sunulacak tütün paketlerinde bandrol kullanılması yöntemi getirildiğinden, bu yeni döneme *bandrol usulü ile idare* dönemi denilmiştir.<sup>4</sup>

Bu suretle taşrada uygulanmakta olan bandrol usulü İstanbul'da da uygulanmaya başlamış, iki yıl süren bu idarenin yıllık geliri 400 bin lirayı bulmuştur. Bandrol usulünün devam ettiği 1882 yılına kadar ülkede açılan tütün atölye sayısı 294'e ulaşmıştır. Bu yöntemin devam ettiği sıralarda hükümetin Galata Bankerlerine borcuna karşılık teminat gösterilmek üzere pul, tuz, ipek, balık avı ve alkollü içkilerin yanı sıra tütün resmi de on yıl

<sup>1</sup> Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 14. Basım, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993, s. 438.

<sup>2</sup> R. Uhry, "Devlet İnhisarı Nazariyesi", *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 10; İnhisarın anlamı ve dünyada gelişim süreci ile ilgili bilgi almak için Bk. Şükrü Baban, "İnhisar Anlamı", *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 4, 7.

<sup>3</sup> "Meraklı Bir Tarihi Olan Tütün", *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 69; Gümrük ve Tekel Bakanlığı Dergisi Özel Sayısı, 29 Ekim 1983, s. 97; İ. Coşkun Ceylan, *Türkiye'de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1995, s. 28-29.

<sup>4</sup> Fatma Doğruel, A. Suat Doğruel, *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 53.

süreyle Hükümet adına idare edilmek üzere 22 Kasım 1879'da teşkil edilen *Rüsümü Sitte* yönetimine verilmiştir. 1 Eylül 1881'de *Rüsümü Sitte İdaresi* lağvedilerek yerini *Duyun-u Umumiye-i Osmaniye Varidat-ı Muhassasa İdaresi*'ne bırakmasına kadar bandrol usulü Rüsümü Sitte kontrolü altında sürdürülmüştür. 20 Aralık 1881 tarihli *Muharrem Kararnamesi* ile kurulan Duyun-ı Umumiye İdaresine kadar gerek rüsumat<sup>5</sup> gerekse Rüsümü Sitte usulü ile bandrol vergisinin alınmasından sonraki on yıl süresince hazineye 7.911.450 liralık gelir sağlanmıştır. 1882'ye kadar devam eden bandrol usulü döneminde gelir yavaş yavaş azalırken, 1881 yılının Şubat ayında Osmanlı Hükümeti'ne tütün vergisinin ortak menfaat ve tekel yoluyla işletilmesi yolunda Leonidas Baltazzi (Baltacı) tarafından bir teklif yapılmıştır. Bu teklif üzerine 14 Mayıs 1883 tarihinde ortaya çıkan bir fermanla *Duhan Rejisinin* idaresine talip olan Osmanlı Bankası ve ortaklarına otuz yıl süreyle imtiyaz verilmesine karar verilmiştir. Böylece Osmanlı Bankası, Viyana'da Credit Anstalt adlı Avusturya Endüstri ve Ticaret Kredi Şirketi, Berlin'de Banker Bleichroder oluşan üç grup tarafından *Memalik-i Osmaniyye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi* meydana getirilmiştir. Bu şirket zamanında hazineye sağlanan gelirin düşmesi nedeniyle ülke ekonomisi ve tütüncülüğü zarara uğrayarak bir gerileme sürecine girmiştir. Bu dönemde çiftçilerin ayrıca haksızlığa maruz kalması, tütün tarımı ve sanayisini sekteye uğratarak ihracatı durma noktasına getirmiştir. Sadece kendi menfaatleri doğrultusunda hareket ederek elde ettiği geliri yurt dışına çıkarma gayreti içerisinde bulunan bu yabancı şirketin uygulamaları ve ülkede görülen kaçakçılık olayları nedeniyle birçok kişi takibata uğrayarak zarar görmüştür.<sup>6</sup>

## 1. Atatürk Döneminde Tütün Tekeli (1923-1938)

Milli Mücadele döneminin yaşandığı ve hazinenin paraya ihtiyaç duyduğu yıllarda tütün vergisinden yararlanılması, Milli Hükümetin başlıca hedefi haline gelmiştir. Şehit çocuklarının talim ve terbiyesine tahsis edilmek ve ilmi kurumlar ve sanayii meydana getirmek amacıyla tütüne konulan ek vergilerin 1921 yılında da tahsiline devam edilerek genel gelirler kapsamına alınması Milli Hükümet tarafından kararlaştırılmıştır.<sup>7</sup>

<sup>5</sup>Bazı mallardan devletçe alınan vergiler.

<sup>6</sup> "Meraklı Bir Tarihi Olan Tütün", s. 74; Adnan Taşpınar, "Tütün İşlerimiz", İktisadi Yürüyüş, C. 6. Sayı: 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 77; Gümrük ve Tekel Bakanlığı Dergisi Özel Sayısı, s. 97; Muhsin Altun, Osmanlı Tütün Tekeli, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1995, s. 18; Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 76-77; "Cibali Sigara Fabrikası", <http://www.tas-istanbul.com/portfolio-view/cibali-sigara-fabrikasi/>, Erişim Tarihi: 26.09.2018.

<sup>7</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, 1337 Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 17, 21.02.1338, S. Sayısı: 7, TBMM Matbaası, s. 1.

Lozan Konferansı'na ara verildiği süreçte Türkiye'nin, iktisadî büyüme imkânlarını sağlamak, bağımsız ekonomiye geçiş için alınacak tedbirleri görüşmek üzere, Ekonomi Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un teşebbüsü ve Mustafa Kemal'in desteğiyle 17 Şubat 1923 tarihinde ziraat, sanayi, işçi ve ticaret kesimlerinden teşkil edilen 1.135 delegenin iştiraki ile İzmir'de I. Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır.<sup>8</sup> Kongrede, Milli Mücadele sonrası yabancılardan boşalan ticari boşluğu doldurmak amacıyla *Milli Türk Ticaret Birliği* ağırlığını koymuş, tüccar, çiftçi, sanayi ve işçi gruplarının hemen tamamı Rejinin ilgası, inhisarın önüne geçilmesi ya da yabancılara verilmemesi konusunda ortak çaba sarf etmiştir.<sup>9</sup>

Lozan görüşmelerinin ikinci ve son turunda Rejinin varlık sebebini teşkil eden Osmanlı borçlarının ödenme şekli sonuca bağlanmış, borçları paylaşmak üzere Paris'te Türkiye, Duyun-u Umumiye ve ilgili devletlerden oluşan bir komisyonunun toplanması kararlaştırılmıştır. Konferansta bilhassa Fransız heyeti, reji ayrıcalığının devamı yönünde ısrar etmesine rağmen, Türk heyeti bu ayrıcalığı ülkenin egemenliğine aykırı görerek reddetmiştir. Neticede anlaşmanın 73. maddesiyle imtiyaz sözleşmeleri dışındaki özel hukuk sözleşmelerinin tanınacağı kabul edildiğinden, Reji İdaresinin geleceği Türkiye'nin vereceği karara bırakılmıştır. Milli Hükümet, I. İktisat Kongresinde oluşan olumsuz tutum ve Meclis'in aleyhte cereyanını da göz önünde bulundurarak Rejinin devletleştirilmesine karar vermiştir.<sup>10</sup>

13 Haziran 1923 tarihinde Türk Hükümeti ile Reji Şirketi arasında imzalanan bir anlaşma gereği Rejinin bütün varlıkları Devlete intikal ederken, 26 Şubat 1926'da 558 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesiyle tütüne yönelik bütün faaliyetlerin hükümetçe yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır.<sup>11</sup>

Bu kararın hemen ardından yaprak tütünü işleme faaliyetlerinin ıslahına ve fabrikalarda imalatın makineleştirilmesine önem verilmiştir. Böylece Reji Şirketi zamanında tütünün hazineye yıllık katkısı ortalama 5 milyon lira iken, Hükümet inhisarının devreye girmesiyle bu rakam 1926

<sup>8</sup> Kazım Karabekir, İktisat Esaslarımız, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi, Yayına Hazırlayan, Orhan Hülagü; Ömer Hakan Özalp, Emre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 31; Ayşe Âfetinan, İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 12; A. Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, Haberler, Belgeler, Yorumlar, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 3. Basım, Ankara, 1981, s. 238-243; Ayşe Afetinan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933, TTK Yayınları, Ankara, 1972, s. 9.

<sup>9</sup> Sinan Demirbilek, Tek Parti Döneminde İnhisarlar, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2011, s. 46.

<sup>10</sup> Altun, a.g.e., s. 73.

<sup>11</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, Maliye Vekâleti 1927 Senesi Bütçesi Tahsisatı Munzamma İlavesine Dair Mazbatası, Dönem: 3, Toplantı: 1, C. 3, 62. Birleşim, 19.04.1928, s. 165-166; Gümrük ve Temel Bakanlığı Dergisi Özel Sayısı, s. 97; Ekrem Üzümeri, "Tekel", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul, 1953, s. 89.

yılında 18.741.073 liraya, 1927'de 22.036.138 liraya, 1928'de 22.732.582 liraya ve 1929'da 25.404.139 liraya yükselmiştir.<sup>12</sup> Bu dönemde tekel gelirlerinin bir kısmı demiryolları inşasına tahsis edilmiştir.<sup>13</sup>

Ayrıca Tekel İdaresi tarafından sigara kâğıtlarıyla ilgili belirlenen markanın Devlet Şurası Tanzimat Dairesince uygun görülerek, matbu saklı markanın tesciline izin verilmesi, 9 Ekim 1929 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir.<sup>14</sup>

Bu gelişmenin yanı sıra Cumhuriyet hükümetleri, tütün fabrikaları için gerekli sigara kâğıdı, karton ve diğer malzemelerin tedariki yoluna da gitmiştir. Tekel İdaresine bağlı fabrika ve kurumlar için bedeli 185 bin lirayı bulan sigara kâğıtlarının yanı sıra 29.845 İngiliz Sterlinine mal olacağı anlaşılan karton kâğıt ve makine aksamı ile fabrikanın gündelik ve acil ihtiyacı için gerekli 78.417 liralık malzeme, 23 Mart 1930 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararı ile sipariş edilmiştir.<sup>15</sup>

Ayrıca tütün tekel fabrikalarının işletilmesi ve tütünlere musallat olan Akdamar Hastalığının tedavisi ile kuruluşu zorunlu görülen nikotin fabrikası için 300 bin lira değerinde yabancı malzemenin satın alınması, 28 Mayıs 1930 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir.<sup>16</sup>

Bu arada Maliye Bakanlığının 4 Haziran 1931 tarih ve 6785 sayılı tezkeresiyle ortaya çıkan Tütün Tekeli Genel Müdürlüğünün 1931 yılı Haziran ve Temmuz aylarına ait geçici bütçesi; 6 Haziran 1931 tarihinde Bakanlar Kurulunca incelenerek onaylanmıştır.<sup>17</sup>

---

<sup>12</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 3, Toplantı: 3, C. 19, 59. Birleşim, 17.05.1930, s. 81; TBMM, Zabıt Ceridesi, Umumî Mütalâat, Dönem: 3, Toplantı: 3, C. 19, 17.05.1930 s. 181; TBMM, Zabıt Ceridesi, 1931 Senesi Bütçesi Hakkında 1/80 Numaralı Kanun Lâyihası, Dönem: 4, Toplantı: Fevkalade, C. 3, 14.07.1931, S. Sayısı: 50, s. 18. ; "Meraklı Bir Tarihi Olan Tütün", s. 74; İGM, İstatistik Yıllığı 1934-1935, Ankara, 1935, s. 579.

<sup>13</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 9, 66. Birleşim, 20.06.1932, s. 184; 1925 yılından 1930 yılına kadar altı yıllık süreçte sabit ve döner sermaye dışında tütünün hazineye katkısı hakkında bilgi almak için Bk. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: Fevkalade, C. 3, 27. Birleşim, 14.07.1931, s. 78.

<sup>14</sup> BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 5-49-2, Tarih: 09.10.1929; Geçici Tütün İdaresi ve Sigara Kâğıdı İnhisarı Hakkındaki Kanun Tasarısı ve İnhisar Kanunu ile ilgili Kararname için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 3-25-5, Tarih: 01.05.1929; BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 3-25-7, Tarih: 01.05.1929.

<sup>15</sup> BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 9-13-12, Tarih: 23.03.1930.

<sup>16</sup> BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 11-39-14, Tarih: 28.05.1930; Tütün hastalıklarıyla mücadele ve iyi tütün yetiştiren bölgelere avans verilmesi Cumhuriyetin ilk yıllarında tütüncülükte atılması gereken iki önemli adım olarak görülmüştür. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 3, Toplantı: 3, C. 19, 59. Birleşim, 17.05.1930, s. 79; Tütün Tekeli İdaresince temyiz edilecek davaların takip masraflarına ayrılan ödenek yetmediğinden davaların zaman aşımına uğramaması için 3.500 liralık bir bütçenin ayrılması, 12 Temmuz 1931 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 22-52-11, Tarih: 12.07.1931.

<sup>17</sup> BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 20-37-10, Tarih: 06.06.1931.

Cumhuriyet Döneminin ilk yıllarında 29 Aralık 1931 tarih ve 1909 sayılı *Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti Teşkiline Dair Kanun* yürürlüğe girerek Gümrük ve Tekel Bakanlığı kurulmuştur.<sup>18</sup>

Tekel ile ilgili kurumsal yapılanmanın yanı sıra bazı yasal düzenlemelere de gidilmiştir. Tütün Tekel İdaresi tarafından hazırlanan ve Şurayı Devletçe teklif edilen *Tütün İnhisarı Nizamnamesinin* yürürlüğe konulması, 27 Nisan 1932 tarihinde Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir.<sup>19</sup>

9 Ekim 1935 tarihinde kabul edilen 2825 sayılı *Gümrük ve İnhisarlar Vekilliği Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında Kanunla* da 1909 sayılı yasa ile kurulmuş Gümrük ve Tekel Bakanlığı, teşkilatlanmasını tamamlamış, Tekel Genel Müdürlüğü bu Bakanlığın uhdesine verilerek, görev ve teşkilat bakımından kendi kanun ve nizamnamelerine tabi olmuştur.<sup>20</sup>

Cumhurbaşkanı Atatürk, TBMM'nin 1 Kasım 1937 tarihli açılış konuşmasında gümrük tarifeleri, tekelle ve tekelle ürünleri ve dış satışlar konusunda bilgiler vermiştir. Atatürk'e göre; mevcut gümrük tarifeleri konusunda politik eğilime uygun tedbirler alınması zorunludur. Tekel konusunda özen gösterilmesi gereken esas, bu kurumların malî tekelle, ticari teşekkül ve milli valorizasyon (hükümetçe fiyat tespiti) bakımından ahenkli bir uzlaşma içerisine girilebilmesidir. Dış ülkelere yapılan tütün satışları, daha yakından ilgilenmeye değer bir husus olup, gümrüklerde tesis, çalışma yöntemleri ve kanunî mevzular bakımından gerekli ıslah tedbirlerine hız verilmesi icap etmektedir. Tekel ürün fiyatları üzerinde yapılan indirimlerin, satışları artırması, bu uygulamanın dikkate alınmasının önemini ortaya koymuştur.<sup>21</sup>

Celal Bayar, 8 Kasım 1937 tarihinde TBMM'de açıkladığı I. Hükümet Programı'nda Atatürk'ün sözlerine benzer ifadeler kullanmıştır. Bayar'a göre; gümrük ve tekelle bakımından düşünülen birçok uygulamalar vardır. Tekel işlemlerinde kurumların malî tekelle, ticari teşekkül ve milli valorizasyon karakterlerinin ahenkli şekilde ortaya konmasına çalışılacaktır. Tekelle maddeleri arasında bulunan tütünün, devlet bütçesi bakımından olduğu kadar milli ticaret açısından da özel bir önemi vardır. Devlet tekelle olması bakımından Tekel'in tütün üretim maliyetini indirip dış ülkelere satış imkânlarını artırmak zorunlu hale gelmiştir. Önemli ihracat maddesi bulunan tütünün üretim alanından imalat ve ticaret alanına kadar, Tekel

<sup>18</sup> TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 11, 29.12.1931, s. 35; Resmi Gazete, Sayı No: 1989, 30 Aralık 1931.

<sup>19</sup> BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 27-30-14, Tarih: 27.04.1932.

<sup>20</sup> TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 5, C. 15, 09.10.1935, s. 732; Resmi Gazete, Sayı No: 3133, 16 Ekim 1935.

<sup>21</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 20, Birinci Birleşim, 01.11.1937, s. 5, 7; Tütün Tekelle İdaresince 1932-1933 yılı bütçelerinden 500.000 liranın Milli Müdafaa Vekâleti Deniz Bütçesi'ne Tahsisat Olarak Eklenmesine Dair Kanun Tasarısının 15.11.1931 tarih ve 11963 sayılı Kararname sureti için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 24-76-5, Tarih: 15.11.1931.



İdaresinin planlı ve özenle uğraşılması gereken bir konu olarak ele alınması planlanmıştır.<sup>22</sup>

Yine Bayar'ın ifadelerine göre; ülkede rasyonel ve piyasa tekniği bakımından yapılacak çalışmalar dışında, kaliteye özen gösterme politikası takip edilmiş, Virginia ve Sumatra tütün tohumlarını deneme kararı alınmıştır. Ayrıca Türk eksper ve harmancılarının yabancı uzmanlar arasında söz sahibi olmalarının sağlanmasının yanı sıra satış politikası da planlanmıştır. *Tütün Limitet Şirketinin* çalışmalarında bu politikaya uygun bir yön ve genişlik verilecek olup, bilhassa şarap ve tuzun dış ülkelere satışını artıracak tedbirlerinin alınmasına ihtiyaç vardır. Bütün Tekel işlemlerinde ihraç fiyatı, rasyonel olarak maliyet fiyatına kadar indirilecektir.<sup>23</sup>

Başbakan Celal Bayar, Cumhurbaşkanı Atatürk adına 1 Kasım 1938 tarihinde TBMM'yi açış konuşmasında: Tekel kurumlarının mali monopol, ticari teşekkül ve mali valorizasyon kurumu karakteri kazanması için gerekli tedbirler alınarak semerelerinin elde edilmeye başlandığını söylemiştir.<sup>24</sup>

Bu semerelerin neticesi olarak tütünden elde edilen hasılatın her geçen yıl artması öngörülmüştür. 1931 yılı bütçesinden tütünden hazineye sağlanan gelirin miktarı 20.100.000 lira olarak tahmin edilmiştir.<sup>25</sup> 1932 ve 1933 yılı için bu hasılat miktarı yine 20.100.000 lira olarak öngörülmüştür.<sup>26</sup> 1934 ve 1935 yılı bütçelerinde tütünün hazineye hasılatı 20.000.000 lira olarak beklenmiştir.<sup>27</sup> 1936 yılına gelindiğinde tütün hasılatı, tuz, ispirto, ispirtolu içkiler, tabanca, fişek ve patlayıcı madde hasılatlarıyla

---

<sup>22</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 20, Üçüncü Birleşim, 08.11.1937, s. 31; İsmail Arar, Hükümet Programları 1920-1965, Burçak Yayınları, İstanbul, 1968, s. 108-109.

<sup>23</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 20, Üçüncü Birleşim, 08.11.1937, s. 31-32; Şarap üretiminde Tekel Genel Müdürlüğünün Payı için Bk. Arif Akman, "Şarapçılığımızın Son Senelerdeki Durumu", Türk Ekonomisi, S. 28, Yıl: 3, Ekim 1945, s. 121.

<sup>24</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Toplantı: 4, C. 27, Birinci Birleşim, 01.11.1938, s. 5-6.

<sup>25</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, 1932 Senesi Bütçe Kanunu Lâyihası Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 9, 20.06.1932, S. Sayısı: 156, TBMM Matbaası, Ankara, 1932, s. 57.

<sup>26</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, 1933 Malî Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 15.05.1933, S. Sayısı: 165, TBMM Matbaası, Ankara, 1933, s. 35.

<sup>27</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, 1934 Malî Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 27.05.1934, S. Sayısı: 142, TBMM Matbaası, Ankara, 1934 s. 32; TBMM, Zabıt Ceridesi, Varidat Bütçesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 27.05.1934, s. 198; TBMM, Zabıt Ceridesi, 1935 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 5, Toplantı: Fevkalade, C. 3, 22.05.1935, S. Sayısı: 113, TBMM Matbaası, Ankara, 1935, s. 13.

birleştirilmiş, toplamda net hasılat 32.100.000 lira olarak öngörülmüştür.<sup>28</sup> 1937 yılında tütün ve diğer maddelerin hazineye sağladığı toplam net hasılat miktarı 33.000.000 lira olarak tahmin edilmiştir.<sup>29</sup> 1938 yılına gelindiğinde bu rakam 35.185.000 lira olarak düşünülmüştür.<sup>30</sup>

Tablo 1’de 1921 ile 1932 yılları arasında tütün tekelinin gelir ve giderleri gösterilmiştir.

<b>Yıllar</b>	<b>Gider (Lira)</b>	<b>Gelir (Lira)</b>	<b>Net Hasılat (Lira)</b>
1921	5.237.475	10.577.898	5.340.423
1922	10.005.016	18.849.922	8.844.906
1923 <sup>31</sup>	8.235.715	14.592.918	6.357.203
1924	8.012.445	12.247.825	4.235.380
1925 <sup>32</sup>	12.637.346	28.786.839	16.149.493
1926	17.121.215	35.862.288	18.741.073
1927	18.427.555	40.463.693	22.036.138
1928	20.259.439	42.992.021	22.732.582
1929	20.312.430	45.717.569	25.404.139
1930	18.444.418	42.827.223	24.382.805
1931	16.177.206	36.761.242	20.584.036
1932	15.513.260	35.598.504	20.085.244

**TABLO: 1. Tütün Tekel İdaresinin Gelir ve Giderleri (1921-1932)<sup>33</sup>**

Tablo 1’e göre; Reji dönemine rast gelen 1921 yılında 5.237.475 lira olan tütün tekel gideri 10.275.785 lira artışla 1932 yılında 15.513.260 liraya; 10.577.898 lira olan tütün tekel geliri 25.020.606 lira artışla 1932 yılında

<sup>28</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, 1936 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 5, Toplantı: 1, C. 11, 25.05.1936, S. Sayısı: 191, TBMM Matbaası, Ankara, 1936, s. 43.

<sup>29</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, 1937 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 18, 24.05.1937, S. Sayısı: 185, TBMM Matbaası, Ankara, 1937, s. 46.

<sup>30</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, 1938 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 15, 23.05.1938, S. Sayısı: 181, TBMM Matbaası, Ankara, 1938 s. 77.

<sup>31</sup> Geçici rakamları ihtiva etmektedir.

<sup>32</sup> 15 aylık rakamları içermektedir.

<sup>33</sup> İGM, İstatistik Yıllığı 1929, Yayın No: 8, Ankara, 1929, s. 249; İGM, İstatistik Yıllığı 1930, Ankara, 1930, s. 359; İGM, İstatistik Yıllığı 1930-1931, Yayın No: 14, Ankara, 1931, s. 340; İGM, İstatistik Yıllığı 1934-1935, Ankara, 1935, s. 579; İGM, İstatistik Yıllığı 1935-1936, Yayın No: 88, Ankara, 1936, s. 407; İGM, İstatistik Yıllığı 1936-1937, Yayın No: 1154, Ankara, 1937, s. 367.

35.598.504 liraya; 5.340.423 lira olan net hasılat miktarı 14.744.821 lira artışla 1932 yılında 20.085.244 liraya yükselmiştir.

Böylece 1921 yılından 1932 yılına tütün tekel giderlerinde %196,19; tütün tekel gelirlerinde %236,53 ve net hasılatla %276,09 oranında bir artış kaydedilmiştir.

### 1.1. Tütün Tekeli ile İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler

Cumhuriyetin ilanının hemen ardından 1924 yılında Reji Şirketinin imtiyaz sözleşmesi feshedilmiş, 558 Sayılı *Tütün İdare-i Muvakkatesi ve Sigara Kâğıdı İnhisarı Hakkında Kanun*'un kabul edilmesi ile 1925 yılı Mart ayı başından itibaren Hükümet Tekeli tesis edilmiştir. Bu tarihten itibaren iç tüketime yönelik tütünün üretimi, alım-satımı, işletimi, sigara imali ve tütünle ilgili bütün faaliyetler, kanun ve nizamlara uygun olarak hükümet tarafından yerine getirilmiştir. Ayrıca 558 sayılı Kanunun 15. maddesi uyarınca kaçak tütünle ilgili para cezaları, 17 Nisan 1338 tarih ve 222 sayılı Kanunla, beş katına çıkarılmıştır.<sup>34</sup>

Bu arada 8 Şubat 1926 tarih ve 734 sayılı *Tütün İdare-i Muvakkatesi ve Sigara Kâğıdı İnhisarı Hakkındaki Kanunun Temdidi [uzatılması] Ahkâmı Hakkında Kanun* ile 26 Şubat 1341 tarih ve 558 sayılı Kanunun ikinci maddesi uyarınca hükümete verilmiş olan yetki 1930 malî yılı sonuna kadar uzatılmıştır.<sup>35</sup>

Cumhuriyetin ilk yıllarında 7 Nisan 1926 tarihinde çıkarılan 803 sayılı *Tütün Tohumu İhracının Meni Hakkındaki Kanun* ile Türkiye'den tütün tohumu ihracı yasaklanmış, bu yasağa uymayanlara tohumlarına el konulmasının yanı sıra yirmi beş liradan iki yüz liraya kadar para cezası uygulanmıştır. Yasağın tekerrürü halinde ise iki aydan bir yıla kadar hapis cezası verilmiştir.<sup>36</sup>

Cumhuriyet hükümetlerinin tütün ve sigara kâğıdı ile ilgili yasal düzenlemelerinden biri de 7 Haziran 1926 tarihinde kabul edilen 907 sayılı *Tütün İdare-i Muvakkatesi ve Sigara Kâğıdı İnhisarı Hakkındaki 26 Şubat 1341 Tarih ve 558 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun*'dur. Bu kanunla

<sup>34</sup> TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 2, C. 3, 26.02.1341, s. 69; Resmi Gazete, Sayı No: 86, 2 Mart 1341; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Toplantı: 2, C. 14, 64. Birleşim, 25.02.1341, s. 312; BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 10-36-15, Tarih: 30.07.1924; 17 Nisan 1338 tarih ve 222 sayılı Cezayı Nakdilerin Beş Misline İblâğına Dair Kanunun ayrıntıları için Bk. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 1, C. 1, 17.04.1338, s. 262; 29 Mart 1933 tarih ve 14078 sayılı Tütün İnhisarı İdaresi Bütçesinden Ulaştırma Vekâlet'ine 40 bin Liralık Aktarma Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı ile 19 Şubat 1934 tarihli Tütün ve Tütün İnhisarı Kanun Tasarısı için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 35-21-1, Tarih: 29.03.1933; BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 42-8-20, Tarih: 19.02.1934.

<sup>35</sup> TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 2, C. 4, 08.02.1926, s. 107; Resmi Gazete, Sayı No: 301, 18 Şubat 1926.

<sup>36</sup> TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 2, C. 4, 07.04.1926, s. 554; Resmi Gazete, Sayı No: 353, 22 Nisan 1926.

yabancı ülkelerden gelen yaprak sigarası, kısmen ya da tamamen kesilmiş veya kıyılmış tütün, sigara, enfiye, ağız ve pipo tütünleri ile tömbekinin ülke içerisinde satılması devlet tekeli altına alınmıştır. Yukarıdaki mamullerin dış ülkelerden ithalinde tarifedeki aslı vergisi uygulanmıştır.<sup>37</sup>

21 Haziran 1927 tarihinde kabul edilen 1114 sayılı *İnhisar-ı Duhan Kanunu Muvakkatinin Kırk Dördüncü Maddesine Bir Fıkra Tezyiline [eklenmesine] Dair Kanun* ile 2 Nisan 1330 tarihli *İnhisar-ı Duhan Kanunu Muvakkatinin kırk dördüncü maddesine bir fıkra eklenmiştir*. Bu fıkraya göre; maddede yazılı para cezaları hakkında Tekel İdaresi, Maliye Danışma Encümeni Kararıyla hükümden evvel veya sonra kesinlik olsun ya da olmasın sulh sözleşmesi yapacağı gibi bu cezaların takip ve tahsilinden de feragat edebilir.<sup>38</sup>

Bunun yanı sıra 28 Mayıs 1928 tarihinde kabul edilen 1332 sayılı *İnhisar-ı Duhan Kanununun 45. Maddesine Müzeyyel [ek] Kanun* ile *İnhisarı Duhan Kanununun kırk beşinci maddesine fıkralar eklenmiştir*. Bu fıkralara göre; Tütün Tekel ambarlarına çiftçiler tarafından tezkeresiz getirilen tütünlerin kilosundan 25 kuruş ceza alınmıştır. Belirlenen tekel ambarlarına hudut ve istikameti dâhilinde nakledilirken el konulan tütünler, tahrirde belirlenen özelliğe uygun bulunduğu takdirde, müsadere ile beraber 25 kuruş cezaya tabi tutulmuş, bu iki durum dışında kalan tütünlere kaçak hükümleri uygulanmıştır.<sup>39</sup>

Yine 31 Mayıs 1930 tarih ve 1660 sayılı *Maliye Vekâleti Tarafından İdare Olunan İnhisarlar Hakkında Kanun* ile tüzel kişiliğe sahip tekel idare ve işletmeleri, Maliye Bakanlığı uhdesinde görevini yerine getirmiştir.<sup>40</sup>

Cumhuriyet hükümetleri ihtiyaç ölçüsünde tütün inhisarı ile ilgili kanuni düzenlemeleri sürdürmüş, 21 Haziran 1930 tarihinde kabul edilen 9 bölüm, 84 madde ve bir de geçici maddeden oluşan 1701 sayılı *Tütün İnhisarı Kanunu*'nu kabul etmiştir. Bu Kanunun birinci maddesine göre; tütün ve mamullerinin alım-satım ile ilgili her türlü işlemleri devlet tekeli

<sup>37</sup> TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 2, C. 4, 07.06.1926, s. 995; Resmi Gazete, Sayı No: 427, 22 Temmuz 1926.

<sup>38</sup> TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 2, C. 5, 21.06.1927, s. 478; Resmi Gazete, Sayı No: 625, 5 Temmuz 1927; Müskirat İnhisarına Ait İptidâf Sermaye Hakkında Kanun'un ayrıntıları için Bk. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 32, 72. Birleşim, 26.05.1927, s. 551-553.

<sup>39</sup> TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 3, C. 6, 28.05.1928, s. 381; Resmi Gazete, Sayı No: 902, 30 Mayıs 1928; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 3, Toplantı: 1, C. 4, 82. Birleşim, 24.05.1928, s. 356.

<sup>40</sup> TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 3, C. 8, 31.05.1930, s. 645; Resmi Gazete, Sayı No: 1509, 2 Haziran 1930; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 3, Toplantı: 3, C. 19, 66. Birleşim, 31.05.1930, s. 272; Erol Zeytinoğlu, Türkiye Ekonomisi, Met/Er Matbaası, İstanbul, 1978, s. 374; 1499 sayılı Gümrük Tarife Kanunu'nun 4. maddesine göre yolcuların yanında bulunan sigara ve tütün miktarının ne kadarının gümrük resminden muaf tutulduğu ile ilgili bilgi almak için Bk. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 3, C. 7, 08.06.1929, s. 823; Resmi Gazete, Sayı No: 1230, 1 Temmuz 1929; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 3, Toplantı: 2, C. 12, 74. Birleşim, 01.06.1929, s. 210.

altında yapılmıştır. Kanunun dördüncü maddesi ile de yabancı ülkelerden gelen yolcular en çok elli adet sigara ya da yüz gram tömbeki, yirmi adet puro, elli gram pipo, ağız tütününü ve bu miktar enfiyeyi, hiç bir vergi vermeksizin ülkeye sokabilmiştir. Ancak yolcuların yanındaki sigara ve tütün mamulleri bu miktarın üzerinde ise fazlalık yolcu tarafından beyan edilmek şartıyla en çok bir kg'a kadar olan miktarı gümrük vergisinin dışında kiloda on lira tekel vergisi karşılığında ülkeye sokulabilir. Fazlalığı beyan edilmezse ya da sorulduğu halde mevcudiyeti gizlenirse kaçak hükümleri uygulanır.<sup>41</sup>

Takriben bir yıl sonra kabul edilen 15 Haziran 1931 tarih ve 1828 sayılı *Tütün İhisarı Kanununun 42. Maddesine Müzeyyel Kanun* ile 1701 numaralı kanunun 42. maddesine Gaziantep ve Maraş vilâyetlerinde yetişen Hısnıkeyf<sup>42</sup> tütünlerinden en fazla %45 oranında çöp firesi indirilir fıkrası eklenmiştir.<sup>43</sup>

Cumhuriyet hükümetlerinin tekel hakkında kabul ettiği kanunlardan biri de 29 Mayıs 1932 tarih ve 1989 Sayılı Maliye Vekâleti Tarafından İdare Olunan İhisarlar Hakkındaki 3 Haziran 1930 Tarih ve 1660 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun'dur. Bu Kanunla Maliye Bakanlığı tarafından idare edilen Tekel hakkındaki 3 Haziran 1930 tarih ve 1660 sayılı Kanun ile Bakanlığa verilmiş yetki ve görevler Gümrük ve Tekel Bakanlığına devredilmiştir. Ancak adı geçen Kanunun yedinci ve sekizinci maddelerindeki Maliye Bakanlığına ilişkin yetkiler saklı tutulmuştur.<sup>44</sup>

Ayrıca 18 Ekim 1933 tarihinde 2331 sayılı 1701 Numaralı Tütün İhisarı Kanununun 33. Maddesinin Sonuna Bir Fıkra Eklenmesi Hakkında Kanun'un da kabul edildiği görülmektedir. Bu Kanuna göre; 1701 Numaralı Tütün İhisarı Kanununun 33. maddesinin sonuna, "küçük denk yapan tütüncüler ile çiftçiler için bu madde gereğince ambar ücreti hesabında üç dizidengi bir denk sayılır" şeklinde bir ibare eklenmiştir.<sup>45</sup>

---

<sup>41</sup> TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 3, C. 8, 21.06.1930, s. 814; Resmi Gazete, Sayı No: 1531, 28 Haziran 1930; TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 50 Yılda Türk Sanayii, Mars Matbaası, Ankara, 1973, s. 54.

<sup>42</sup> Hasankeyf.

<sup>43</sup> TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 10, 15.06.1931, s. 67; Resmi Gazete, Sayı No: 1827, 20 Haziran 1931; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: Fevkalade, C. 2, 11. Birleşim, 08.06.1931, s. 54-55.

<sup>44</sup> TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 11, 29.05.1932, s. 418; Resmi Gazete, Sayı No: 2112, 31 Mayıs 1932; TBMM, Zabıt Ceridesi, 1/348 Numaralı İhisarların Tevhidi Kanunu Lâyihası ve İktisat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 8, 29.05.1932, S. Sayısı: 180, s. 6.

<sup>45</sup> TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 13, 18.11.1933, s. 1; Resmi Gazete, Sayı No: 2561, 25 Ekim 1933; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 17, 75. Birleşim, 19.10.1933, s. 35-36; Tütün işleme ve bakım çalışmalarının ayrıntıları için Bk. Ekrem Üzümeri, "Tütün İşleme ve Bakımı", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul, 1954, s. 57-59.

11 Haziran 1934 tarih ve 2506 sayılı *Ekiciden Tütün Alma Kanunu* ile ekici ile alıcı arasındaki tütün ticareti, denk halinde yapılmış, denk haline getirilmeden, dizi, demet gibi şekillerde alım-satım yasaklanmıştır.<sup>46</sup>

1938 yılına gelindiğinde yeni bir tütün tekeli kanununun daha çıkarıldığı görülmektedir. 10 Haziran 1938 tarih ve 3437 sayılı 10 bölüm ve 119 madde ile bir geçici maddeden oluşan *Tütün ve Tütün İhisarı Kanunu*'nun birinci maddesi ile Türkiye Cumhuriyeti'nde bütün tütün faaliyetleri yine devletin inhisarı altında kabul edilmiştir. Üçüncü madde ile tüccar ehliyet ve sıfatına sahip ve makinelerinin üretim gücüne göre üç bin liradan başlayarak on bin liraya kadar para veya millî bir bankanın teminatını verenler, yalnız yabancı ülkelere satmak üzere Gümrük ve Tekel Bakanlığının izni ve belirlediği yerlerde sigara fabrikası açabileceklerdir. Bu tür sigara fabrikalarının açılma şartları, bağlı olacakları kontrol yöntem ve işlemleri nizamname ile belirlenmiştir.<sup>47</sup>

## 2. İnönü Döneminde Tütün Tekeli (1938-1950)

Atatürk'ün vefatından sonra Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü, 1 Kasım 1939 tarihinde TBMM'nin açılış konuşmasında Gümrük ve Tekel Bakanlığı çalışmaları hakkında bilgiler vermiştir. İnönü'ye göre; Gümrük ve Tekel Bakanlığının çalışmaları, belirli bir olgunlaşma seyrini takip etmektedir. Dünyadaki gelişmelere paralel olarak ticaret ve gümrük tedbirlerinin ahenkli biçimde yürütülmesi, hükümetin önem verdiği konular arasında kabul edilmiştir.<sup>48</sup>

İnönü döneminde tütün ve tütün inhisarı ile ilgili yasal düzenlemelere devam edilmiştir. *3437 Sayılı Tütün ve Tütün İhisarı Hakkındaki Kanunun* uygulanmasını göstermek üzere Gümrük ve Tekel Bakanlığınca teklif ve Devlet Şurasınca görülerek 12 Aralık 1939 tarih ve 286/2882016 sayılı tezkere ile meydana getirilen Nizamnamenin yürürlüğe konulması, 19 Aralık 1939 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir.<sup>49</sup>

Bu arada Türkiye'deki tütün hastalıklarıyla mücadelede Tekel İdaresinin tütün eksperleriyle devlet mücadele birimleri müşterek çalışmış, yapılan kontrol ve alınan istihbarat sonucunda tespit edilen hastalığın mücadele yöntemi ortaya konularak yayılması önlenmiştir. Bu çerçevede Tekel İdaresine bağlı *Maltepe Tütün Enstitüsü*, hastalıkların incelenmesi ve

<sup>46</sup> TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 13, 11.06.1934, s. 774; Resmi Gazete, Sayı No: 2729, 17 Haziran 1934; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 23, 67. Birleşim, 11.06.1934, s. 128-130.

<sup>47</sup> TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 5, C. 18, 10.06.1938, s. 795; Resmi Gazete, Sayı No: 3943, 25 Haziran 1938; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 26, 74. Birleşim, 10.06.1938, s. 76-77.

<sup>48</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 6, Toplantı: 1, C. 6, Birinci Birleşim, 01.11.1939, s. 5.

<sup>49</sup> BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/89-119-17, Tarih: 19.12.1939.

yerel şartlara uygun mücadele yöntemlerinin tayin ve tespiti için araştırmalarda bulunmuştur.<sup>50</sup>

Rejiden sonra teşekkül eden Tekel İdaresi döneminde tütün hastalıklarıyla mücadelenin yanı sıra tütün teşkilatı içerisinde yer alan depo ve imalathaneler ile Tütün İşleme ve Bakım evlerine önem verilmiştir. İstanbul'da faaliyette bulunan *Depo ve İmalathaneler Müdürlüğü* çalışmalarını 1 Haziran 1936 tarihine kadar sürdürmüştür. Bu tarihten itibaren Cibali, Üsküdar ve Boğaziçi grupları adı altında yapılandırılan İstanbul Tütün Teşkilatı içerisinde bulunan Boğaziçi grubu 1938 yılında kapatılarak yetkileri Üsküdar grubuna devredilmiştir. 10 Haziran 1941 tarihinde de Üsküdar ve Cibali grupları lağvedilerek İstanbul Depolar Müdürlüğü teşkil edilmiştir.<sup>51</sup>

*İstanbul Tütün İşleme ve Bakım Grubu Müdürlüğüne* bağlı Üsküdar, Ahırkapı ve Pendik işleme evlerinin yanı sıra Üsküdar yönünde Şemsipaşa A ve B, Toptaşı, Paşa Limanı, Bahri Paşa bakımevleri; İstanbul yönünde Kuruçeşme, Cibali, Fener, Bomonti, Defterdar, Ahırkapı, Pendik bakımevleri varlığını sürdürmüştür. Grup merkezi Üsküdar-Şemsipaşa olup işleme evlerinin en büyüğü bu bölgede yer almıştır.<sup>52</sup>

Cumhuriyet hükümetlerinin Reji İdaresini satın alarak tütün tekeli hizmeti vermeye başlaması, tütün fabrikalarının rasyonel biçimde işletilmesinin önünü açmıştır. Reji döneminde işçilerin sağlıklı ve rahat çalışma koşullarının bulunmaması, öncelikle İstanbul Tütün Fabrikası olmak üzere bütün fabrikalarda tadilata gidilmesini zorunlu hale getirmiştir.<sup>53</sup>

Tekel İdaresinin 1940 yılı sonlarına doğru İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana'da yılda 12 milyon kg tütünü işleyen dört fabrikasının yanı sıra Urfa ve Bitlis'te de iki adet atölyesi hizmet vermiştir. Bu fabrikalardan üretim kapasitesi, işçi sayısı ve tesislerinin modernliği bakımından en gelişmiş olanı İstanbul Cibali Tütün Fabrikasıdır.<sup>54</sup>

Bu arada Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1940 tarihinde TBMM'nin açılış konuşmasında gümrükler ve gümrük kanunu hakkında bilgiler vermiştir. İnönü'ye göre; gümrükler, dünyadaki gelişmeler karşısında millî ekonomi ve ihtiyaçlara uygun olarak alınan tedbirlerin ve devletlerle mevcut ticarî mübadelelere ait anlaşmaların uygulanmasında, görevlerini olgunlukla ve ahenkli bir şekilde yerine getirmektedir. Daha gelişmiş bir gümrük

<sup>50</sup> İsmet Alkan, "İnhisarlar İstanbul Depolar Grubu", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 75.

<sup>51</sup> Alkan, a.g.m., s. 18, 57.

<sup>52</sup> Alkan, a.g.m., s. 18, 57.

<sup>53</sup> "İnhisarlar İdaresinin Malatya Tütün Fabrikası", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 19; Maliye Vekili Ferit Beyin Reji İdaresinin ülkede uygulamaları hakkında İlk Mecliste verdiği bilgiler için Bk. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 8, 142. Birleşim, 01.02.1337, s. 42-43.

<sup>54</sup> Selim Cavid Yazman, "İnhisarlar İdaresinin Cibali Tütün Fabrikası", İktisadi Yürüyüş, C. 2, S. 23, Yıl: 1, 16 İkinci teşrin 1940, s. 6; Taşpınar, a.g.m., s. 77.

kanunu projesinin, kısa sürede Meclise getirilmesi zorunludur. Gümrük Tarife Kanunu Cetvelinin de, ilmî ve amelî esaslara göre belli bir düzen ve sınıflandırılması üzerindeki çalışmalar ilerlemiştir. Kaçakçılığı önlemek için dikkatle çalışılmakta ve tedbirler alınmaktadır. Tekel gelirlerinin artırılması ve ürünlerinin kalite bakımından yükseltilmesi konusunda çalışmalar yapılmış, sert içkilerin tüketimini azaltmak ve hafif içkileri revaçlandırmak için gerekli çabalar sarf edilmiştir.<sup>55</sup>

İnönü döneminde Tekel Genel Müdürlüğünün yapılandırılması hakkında kanunî düzenlemelere de gidilmiştir. 21 Mayıs 1941 tarih ve 4036 sayılı *İnhisarlar Umum Müdürlüğü Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında Kanun* bunlardan biridir. Kanunun birinci maddesine göre; Tekel Genel Müdürlüğü, katma bütçe ile idare edilen hükûmî şahsiyeti haiz<sup>56</sup> bir devlet müessesesi olup Gümrük ve Tekel Bakanlığına bağlanmıştır. Kanunun ikinci maddesine göre; Tekel Genel Müdürlüğü tütün, ispirto, ispirtolu içkiler, tuz, barut, patlayıcı maddeler, av malzemesi, fişek ve tabanca tekeli ile işleterek bu maddelerle beraber kibrit, çakmak, çakmak taşı ve oyun kâğıtları tekelinin kaçakçılıklarına ait takipleri yapmak ve kanunla verilen diğer vazifeleri yerine getirmekle mükelleftir.<sup>57</sup>

İnönü, 1 Kasım 1941 tarihli TBMM'nin açılış konuşmasında yine gümrük kanun tasarısı, tarife cetveli ve kaçakçılık konusunda ifadeler yer vermiştir. İnönü'ye göre; Uzun yılların deneyimlerinden yararlanarak ihtiyaçları gidermek amacıyla hazırlanan yeni bir Gümrük Kanunu Tasarısı TBMM'ye sunulmuştur. Yıl içinde, teknik esaslara uygun ve uygulanmasını kolaylaştıracak surette düzenlenmesine çalışılmakta olan yeni tarife cetvelini kanunlaştıracak tasarı da hazırlık aşamasındadır. Daha önemli olduğu için kaçakçılığı önlemede çalışmalar yapılmakta ve etkili çözüm yollarına başvurulmaktadır. Yüksek dereceli içkilerin tüketimini azaltmak için alınan tedbirler iyi sonuçlar vermektedir.<sup>58</sup>

---

<sup>55</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 6, Toplantı: 2, C. 14, Birinci Birleşim, 01.11.1940, s. 6-7; Paşabahçe İspirto ve Rakı Fabrikasının tarihçesi hakkında bilgi almak için Bk. Selim Cavid Yazman, "İspirto ve Rakı Fabrikası", İktisadi Yürüyüş, S. 12, Yıl: 1, 1 Haziran 1940, s. 6.

<sup>56</sup> Tüzel kişiliğe sahip.

<sup>57</sup> TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 6, C. 22, 21.05.1941, s. 287; Resmi Gazete, Sayı No: 4817, 26 Mayıs 1941; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 6, Toplantı: 2, C. 18, 54. Birleşim, 21.05.1941, s. 108; Ekrem Üzümeri, "Tekel Umum Müdürlüğü", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul, 1953, s. 99; 1510 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkında Kanun ile 1918 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun'un ayrıntıları için Bk. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 3, C. 7, 10.06.1929, s. 941-947; Resmi Gazete, Sayı No: 1216, 15 Haziran 1929; TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 11, 07.01.1932, s. 49-63; Resmi Gazete, Sayı No: 2000, 12 Ocak 1932.

<sup>58</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 6, Toplantı: 3, C. 2, Birinci Birleşim, 01.11.1941, s. 6; 1910 yılından 1940 yılına kadar olan dönemde Trakya şarapçılığı hakkında bilgi almak için Bk. Salahattin Öncel, "Trakya Şarapçılığı", İktisadi Yürüyüş, S. 7, Yıl: 1, 16 Mart 1940, s. 5.



Bu ifadeler ve tekele önem verilmesi sayesinde idare çalışanlarına hastalık, doğum, kaza, yardımlarının yanı sıra ihraç ve cihaz ikramiyesi, iş tazminatı, cenaze masrafı ve Cumhuriyet Bayramı gündelikleri adı altında çeşitli yardımlarda bulunulmuştur.<sup>59</sup> Kurum gelirlerini her geçen yıl artırarak, 1942 malî yılında 118,5 milyon liraya yükseltmiştir. Ayrıca tütün, üzüm, incir, anason gibi önemli ürünler için pazarlara girip üreticiler lehine müdahalelerde bulunarak piyasanın düzenlenmesine yardımcı olmuştur. Ülkenin tütün piyasalarında sermaye sahibi yabancı kumpanyaların yanında Tekelin alım yapması, tütünün düşük fiyatla çiftçinin elinden çıkmasını önlemiştir.<sup>60</sup>

Bu arada Tekel İdaresi, Tütün Eksperi yetiştirmek amacıyla kurslar düzenlemiş, Doğu'da tütün tarımını geliştirmek amacıyla deneme tarlaları açmıştır. Ayrıca Ege'de tütün ıslah göreviyle ilgilenmek üzere bir tütün deneme istasyonu açmış, tütün üreticilerine daha kaliteli ve verimli tütün yetiştirmesi için uzmanlar vasıtasıyla aydınlatıcı bilgiler vermiştir. Bu uygulamalar sayesinde tütün mamullerinin maliyeti her geçen yıl düşerken, devletin geliri yükselmiş, Türk tütünlerine rağbet artarak dış pazarlarda alıcı bulması sağlanmıştır.<sup>61</sup>

Türk tütünlerinin geliştirilmesi yolunda yapılan çalışmalar sürdürülürken, Cumhurbaşkanı İnönü, TBMM'nin 1 Kasım 1943 tarihli açılış konuşmasında gümrük ve tekel işleriyle ilgili bilgiler vermiştir. İnönü'nün göre; gümrük ve tekel işleri iyi yolda ve ilerleme halindedir. Sınırlardaki gümrük kaçakçılarının sorunları her geçen gün arttığı için ciddi tedbirlere ihtiyaç vardır. Tekelin geliri, piyasalara etkisi ve ülke için yararlı bir endüstri kurması ümit verici görülmektedir.<sup>62</sup>

İnönü tarafından gümrük ve tekel alanında sarf edilen bu sözler ve yapılan çalışmalar neticesinde devletin gelirleri artmaya başlamıştır. Tekel İdaresinin 1944 yılında yapılan 17.000.000 liralık harcamalarına karşı 185.000.000 liralık bir gelir öngörülmüştür.<sup>63</sup>

Ayrıca Gümrük ve Tekel Bakanlığınca hazırlanan 19 Aralık 1939 tarihli *Tütün İhisarı Nizamnamesinin* 37. maddesinin değiştirilerek bu nizamnameye bir madde eklenmesine dair nizamnamenin yürürlüğe konulması, 10 Haziran 1944 tarih ve 3/962 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla kabul edilmiştir.<sup>64</sup>

Bu arada farklı noktalarda yedi ayrı birim halinde çalışan Tekel İdaresi, dağınıklığı gidermek ve çalışmalarını hızlandırmak amacıyla

<sup>59</sup> İsmet Alkan, "İhisarlar İdaresinin İçtima Cephesi", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 9, 65.

<sup>60</sup> Raif Karadeniz, "Cumhuriyet Devrinde İhisarlar İdaresi", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 3, 7.

<sup>61</sup> Taşpınar, "Tütün İşlerimiz", a.g.m., s. 77-78.

<sup>62</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 7, Toplantı: 1, C. 6, Birinci Birleşim, 01.11.1943, s. 5.

<sup>63</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 14, Birinci Birleşim, 01.11.1944, s. 6.

<sup>64</sup> BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 105-38-6, Tarih: 10.06.1944.

Kabataş'ta büyük bir depoyu satın alıp tamir ettirerek bütün birimlerini bir araya getirmiştir. Birimlerin toplanmasının 100 kadar görevliyi açığa çıkarması, bu görevlilerin başka şehirlere nakledilerek değerlendirilmesini sağlamıştır.<sup>65</sup>

II. Saraçoğlu ve Peker Hükümetlerinin 19 Şubat 1946 tarihinden 10 Eylül 1947 tarihine kadar Gümrük ve Tekel Bakanlığı görevini yürüten Tahsin Coşkan İstanbul gazetecilerine verdiği demeçte; Gümrük ve Tekel Bakanlığının Cumhuriyetin eseri olduğunu ifade ederek, kuruluş tarihi 15 yılı bile bulmadığı halde 1 milyar liraya ulaşan genel bütçenin 250 milyon lirasını aşan bölümün gümrük ve tekel gelirlerini teşkil ettiğini belirtmiştir.<sup>66</sup> Tekel İdaresi gelirlerini artırmasının yanı sıra, mamullerinin ihraç edilmesi için Güney ve Kuzey Amerika'ya özel ambalajlı numuneler göndermiştir.<sup>67</sup>

Bu arada Başbakan Recep Peker 14 Ağustos 1946 tarihinde TBMM'de açıkladığı Hükümet Programı'nda tütün ve sigara hakkında bilgiler vermiştir. Peker' in ifadelerine göre; Her bakımdan büyük önemi bulunan tütünlerin gerekli şartlar altında saklanıp işlenmesi için üretim alanlarında işletme ve bakımevleri yapılacaktır. Tütün bölgelerinde yetiştiricilere tohum ve fide vermek, hastalıklarla savaşmak amacıyla çalışma birimlerinin artırılmasına çalışılacak, sigara imalatını miktar ve kalite bakımından yükseltmek için yeni bir fabrika kurulacaktır. Ayrıca tütün mevzuatı yeniden gözden geçirilerek, dış ülkelere sigara ihraç etmek amacıyla özel teşebbüs ve teşekküllere fabrika kurma izni verilecektir. Değişen dünya şartları altında yeni bir Gümrük Tarife Kanunu hazırlanarak, gümrük koruma teşkilâtı güçlendirilecektir. Bunun yanı sıra 1947 yılı başından itibaren tekelin, gazoz, soda gibi ürünlerin imal ve satışına son vererek farklı mamullerinin perakende satışını özel teşebbüse bırakması, Peker'e göre yapılacak diğer çalışmalar arasında yer almıştır.<sup>68</sup>

Cumhuriyet hükümetlerinin Tekel İdaresine önem vermesi, 1946 yılında bu kuruluşun 40 milyon lira tutarında 25 milyon kg tütünü satın alarak hazineye 180 milyon liralık bir gelir sağlamasına yol açmıştır.<sup>69</sup>

Bunun yanı sıra 19 Aralık 1939 tarih ve 2/12537 sayılı Kararla yürürlüğe konulan *Tütün ve Tütün İhisarı Tüzüğü'nün Sekizinci Maddesinin Birinci Fıkrasının Değiştirilmesine Dair Tüzüğün* yürürlüğe girmesi, 8 Ocak 1948 tarihinde Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir.<sup>70</sup>

<sup>65</sup> Ekrem Yazman, "Tekel İdaresi", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 140, Yıl: 6, 31 Ekim 1945, s. 10.

<sup>66</sup> İktisadi Yürüyüş, C. 7, S. 150, 19 Mart 1946, s. 4; 27 Mart 1946 tarihinde Ankara'da toplanan şarapçılık kongresinin ayrıntıları için Bk. Ziya Tataç, "Olaylara Bakış", Türk Ekonomisi, S. 33, Yıl: 4, Mart 1946, s. 93.

<sup>67</sup> Ziya Tataç, "Olaylara Bakış", Türk Ekonomisi, S. 35, Yıl: 4, Mayıs 1946, s. 150.

<sup>68</sup> TBMM, Tutanak Dergisi, Dönem: 8, Toplantı: 0, C. 1, Üçüncü Birleşim, 14.08.1946, s. 33.

<sup>69</sup> Aslan Tufan Yazman, "1947 Fuarında Tekel Pavyonu", İktisadi Yürüyüş, S. 186, Yıl: 8, 7 Ekim 1947, s. 51.

<sup>70</sup> BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 115-83-3, Tarih: 08.01.1948.

Tütün tekeli alanında yapılan kanunî düzenlemeler ve tütüne verilen önem sayesinde tütün ve diğer tekeli ürünlerinin hasılatının her geçen yıl artışı öngörülmüştür. 1939 yılında tütün, tuz, ispiroto, ispirotolu içkiler, tabanca, fişek ve patlayıcı maddelerin hasılatı 37.000.000 lira olarak tahmin edilmiştir.<sup>71</sup> 1940 yılına gelindiğinde bu rakam 38.300.000 lira olarak düşünülmüştür.<sup>72</sup> 1941 yılında 39.000.000 lira olarak tahmin edilmiştir.<sup>73</sup> 1942 yılına gelindiğinde bu rakam 60.500.000 lira olarak tahmin edilmiştir.<sup>74</sup> 1943 yılı için tütün, tuz, ispiroto, ispirotolu içkiler, tabanca, fişek ve patlayıcı maddeler net hasılatı 80.600.000 lira olarak tahmin edilmiştir.<sup>75</sup> 1944 yılı için tahmin edilen rakam 93.000.000 liradır.<sup>76</sup> 1945 yılının yedi aylık dönemi için hasılat 56.200.000 lira olarak tahmin edilmiştir.<sup>77</sup> 1946 yılı için 88.920.000 liralık bir gelir konulmuştur.<sup>78</sup> 1947 yılı için bu rakam 54.086.000 lira olarak tahmin edilmiştir.<sup>79</sup> 1948 yılına gelindiğinde tütün, tuz, ispiroto, ispirotolu içkiler, tabanca, fişek ve patlayıcı maddeler net hasılatı 51.167.000 lira öngörülmüştür.<sup>80</sup> 1949 yılı için bu rakam 76.515.997 lira

---

<sup>71</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, 1939 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 6, Toplantı: F., C. 2, 22.05.1939, S. Sayısı: 25, TBMM Matbaası, Ankara, 1939, s. 96.

<sup>72</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, 1940 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 6, Toplantı: 1, C. 11, 27.05.1940, S. Sayısı: 190, TBMM Matbaası, Ankara, 1941, s. 88.

<sup>73</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, 1941 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 6, Toplantı: 2, C. 18, 26.06.1941, S. Sayısı: 150, TBMM Matbaası, Ankara, 1940, s. 83.

<sup>74</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, 1942 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 6, Toplantı: 3, C. 25, 25.05.1942, S. Sayısı: 146, TBMM Matbaası, Ankara, 1942, s. 83.

<sup>75</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, 1943 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 7, Toplantı: F., C. 2, 24.05.1943, S. Sayısı: 47, TBMM Matbaası, Ankara, 1943, s. 171.

<sup>76</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, Varidat Bütçesi, Dönem: 7, Toplantı: 1, C. 10, 22.05.1944, s. 306; TBMM, Zabıt Ceridesi, 1945 Yılı Yedi Aylık Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 17, 21.05.1945, S. Sayısı: 103, TBMM Basımevi, Ankara, 1945, s. 114; TBMM, Tutanak Dergisi, Gelir Bütçesi, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 17, 21.05.1945, s. 343.

<sup>77</sup> TBMM, Tutanak Dergisi, Gelir Bütçesi, Dönem: 7, Toplantı: 3, C. 20, 17.12.1945, s. 307.

<sup>78</sup> TBMM, Tutanak Dergisi, 1946 Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 7, Toplantı: 3, C. 20, 17.12.1945, S. Sayısı: 5, TBMM Basımevi, Ankara, 1946 s. 111; TBMM, Tutanak Dergisi, Gelir Bütçesi, Dönem: 7, Toplantı: 3, C. 20, 17.12.1945, s. 307.

<sup>79</sup> TBMM, Tutanak Dergisi, Gelir Bütçesi, Dönem: 8, Toplantı: 1, C. 3, 18.12.1946, s. 315; TBMM, Tutanak Dergisi, Gelir Bütçesi, Dönem: 8, Toplantı: 2, C. 8, 26.12.1947, s. 338.

<sup>80</sup> TBMM, Tutanak Dergisi, Gelir Bütçesi, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 16, 21.02.1949, s. 366.

olarak tahmin edilmiştir.<sup>81</sup> 1950 yılı itibariyle net hasılat 83.358.096 lira olarak tahmin edilmiştir.<sup>82</sup>

Tekel İdaresi, gelirlerini artırmasının yanı sıra tesislerini modern üretim cihazlarıyla donatma çabasına girmiş, Kartal'da kurmakta olduğu Balkan ülkelerinde bile bulunmayan büyük ölçekli işletmesine monte edilmek üzere ABD'den makineler getirmiştir. Cibali Tütün Fabrikasının uzman elamanları tarafından işletilen bu makineler, saatte 80 kg sigara imal ederken, İsveç'ten getirilen makineler ise saatte 3.000 paket sigarayı satışa hazır hale getirmiştir.<sup>83</sup>

Ayrıca Tekel İdaresi'nin Maltepe'de yaptıracığı sigara fabrikası için *American Machine and Foundry Firması* tarafından İstanbul'a getirilecek rutubetlendirme guardite cihazının tecrübesi için dört ay süre ile Amerika'ya gönderilecek Cemal Çağlar ve Hayrullah Gürtan'a gündelik verilmesi, 17 Ağustos 1948 tarih ve 3/3970 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylamıştır.<sup>84</sup>

Bu dönemde kaçakçılık olaylarında görülen artış üzerine Gümrük ve Tekel Bakanlığına karşı eleştiriler başlatılıp bakanlığın kaldırılması dahi gündeme gelince, Başbakanlık, gümrük ve tekelle işletmeleri hakkında inceleme yapıp rapor hazırlaması için İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyelerinden Ord. Prof. Dr. Alfred İsaac'a görev vermiştir. İsaac, yaptığı incelemeler neticesinde 1949 yılında Başbakanlığa sunduğu raporunda, Gümrük ve Tekel Bakanlığının ülkenin bünyesine uygun bakanlıklardan biri olduğuna işaret ederek, uygulamalarda görülen aksaklıkların ayrıntıda yer aldığını belirtmiştir.<sup>85</sup>

Tablo 2'de 1938 ile 1950 yılları arasında Türkiye'de tütün imalatı ve satış rakamları gösterilmiştir.

<b>Yıllar</b>	<b>İmal (kg)</b>	<b>Maliyeti (lira)</b>	<b>Satış (kg)</b>	<b>Kıymeti (lira)</b>
1938	13.507.004	9.819.409	13.653.934	45.611.672
1939	15.132.703	10.829.277	14.416.716	47.926.563
1940	14.676.600	11.487.415	14.946.551	50.334.602
1941	16.566.257	14.073.681	16.358.096	55.435.383
1942	17.321.265	27.308.390	16.895.461	80.823.423
1943	18.389.183	40.880.512	17.560.205	121.282.556

<sup>81</sup> TBMM, Tutanak Dergisi, Gelir Bütçesi, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 16, 21.02.1949, s. 366.

<sup>82</sup> TBMM, Tutanak Dergisi, Gelir Bütçesi, Dönem: 9, Toplantı: 1, C. 5, 19.02.1951, s. 454.

<sup>83</sup> "İstanbul Sergisinde Tekel Pavyonu", İktisadi Yürüyüş, C. 10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 11; Gümrük ve Tekel Bakanlığı, Adana ve İzmir'de bira fabrikası kurulması için kanun tasarısı çalışmaları başlatmıştır. Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Eylül 1949", Türk Ekonomisi, S. 77, Yıl: 7, Kasım 1949, s. 259.

<sup>84</sup> BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 117-59-2, Tarih: 17.08.1948.

<sup>85</sup> Gümrük ve Temel Bakanlığı Dergisi Özel Sayısı, s. 12-13.

1944	18.546.343	57.145.647	18.098.516	123.566.675
1945 <sup>86</sup>	11.138.061	39.093.178	10.900.696	78.552.921
1946	17.528.913	53.661.593	17.572.708	125.867.923
1947	18.275.787	61.262.920	18.547.768	133.426.416
1948	17.580.143	63.376.400	17.821.258	132.766.467
1949 <sup>87</sup>	21.656.460	77.634.835	20.862.441	159.687.371
1950	17.929.745	67.706.448	18.308.326	143.312.603

**TABLO: 2. Türkiye’de Tütün İmal ve Satışı (1939-1948)<sup>88</sup>**

Tablo 2’ye göre 1938 yılında 13.507.004 kg olan tütün imalatı 4.422.741 kg artışla 1950 yılında 17.929.745 kg’a; 9.819.409 lira olan tütün maliyeti 57.887.039 lira artışla 1950 yılında 67.706.448 liraya; 13.653.934 kg olan tütün satış miktarı 4.654.392 kg artışla 1950 yılında 18.308.326 kg’a; 45.611.672 lira olan tütün satış kıymeti 97.700.931 lira artışla 1950 yılında 143.312.603 liraya yükselmiştir.

Böylece 1938 yılından 1950 yılına, tütün imalinde %32,74; maliyetinde %589,51; satışında %34,08 ve satış kıymetinde %214,20 oranında bir artış sağlanmıştır.

### 3. Türkiye’de Sigara Fabrikaları ile Tütün Atölyeleri

#### 3.1.İstanbul Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası

İstanbul Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası, kuruluşundan itibaren ülkenin tütün, sigara, pipo, puro ve enfiye ihtiyacını karşılamaya çalışan önemli bir müessese haline gelmiştir. Haliç’in sularına bakan yamaçta 1884 yılında kurulan fabrika, 1925 yılında Reji İdaresinden İnhisarlar İdaresine devredilmiştir. Eski ve yıpranmış halde bulunan üretim tesislerinin zamanla yenilenerek daha kullanışlı hale getirilmesiyle fabrika rasyonel ve modern bir görünüme kavuşmuştur. Yeni harman ve kıyım makineleri, hareketli bantlar, sevk boruları, aspiratörler, hararet ve rutubet ölçme boruları, bandrol makineleri, çeşitli tipte modern sigara makineleri ve diğer teknik araçlar ile fabrika adeta yeniden donatılmıştır. Lüks harman, puro, lüks el doldurma ve sandıklama bölümü dışında fabrikanın faaliyetleri tamamen makineleştirilmiştir. Dakikada 1.280 sigara imal eden aletlerin yerleştirilmesiyle kapasitesini artıran İstanbul Tütün Fabrikası, ayırma, harman, kıyım, sigara, triyaj, sigara paketi, tütün paketi ve tathirat (temizleme) olmak üzere sekiz bölümden teşkil edilmiştir. Tütün yaprağı

<sup>86</sup> 1945 yılı 7 aylık dönemi içerisine almıştır.

<sup>87</sup> 1949 yılı 14 aylık dönemi kapsamaktadır.

<sup>88</sup> İGM, İstatistik Yıllığı 1948, Yayın No: 285, Ankara, 1948, s. 476; İGM, İstatistik Yıllığı 1949, Yayın No: 303, Ankara, 1949, s. 199; İGM, Türkiye İstatistik Yıllığı 1950, Yayın No: 328, Ankara, 1950, s. 195; İGM, İstatistik Yıllığı 1952, Yayın No: 342, Ankara, 1952, s. 289.

birçok aşamalardan geçerek mamul tütün ve paket sigara haline getirilmiş, üstün lüks harman sigaralarının üretimi yanı sıra daha alt düzeyde cari harman türünde üretimler de yapılmıştır.<sup>89</sup>

İstanbul Tütün Fabrikasında Sipahiocağı'ndan Köylü'ye kadar bütün sigara türlerinin yanı sıra, Yenice, Enâla, Bafra ve Tatlısert tütünleri ve yabancı ülkelere ihraç edilen her tür ürünler imal edilmiştir.<sup>90</sup>

1940 yılı itibariyle Cibali, Fener ve Fatih civarında oturan takriben 1.500 kadar İstanbul Tütün Fabrikası çalışanının çoğunluğunu kadınların teşkil etmesi, kadın işçi çocuklarının yedi yaşına kadar bakımlarının yapıldığı bir kreşin açılmasının önünü açmıştır. Fabrika çalışanlarına temizlik ve banyo mekânlarının yanı sıra, lokanta, konferans salonu ve sahne alanları tahsis edilmiştir. İşçilerin maddi bakımdan zor durumda kalmalarının önlemek ve acil ihtiyaçlarını gidermek amacıyla bir işçi teavün (yardımlaşma) sandığı meydana getirilmiştir. Ayrıca erkek işçilerin görev aldığı bir dökümhane ile torna bölümünün bulunduğu fabrikada yılda 60 milyon kg tütün işlenmiştir.<sup>91</sup>

1942 yılının Eylül ayı itibariyle İstanbul Tütün Fabrikasının sağlık işleri bölümünde ameliyathane, laboratuvar ve eczane yer almış, ikisi iç hastalıkları uzmanı, biri operatör ve biri de çocuk uzmanı olmak üzere dört doktor görev yapmıştır. İşçi ve çocukları için muayene ve ilaç ücreti alınmazken, fabrikanın koruma sandığı, ücretlerden kesilen %2 ödenekle çalışanları tasarrufa sevk ederek para biriktirmelerine yardım etmiş, işçilere adı geçen sandıktan 10 taksitte ödenmek üzere ihtiyaç ölçüsünde borç para verilmiştir. Yine 1942 yılının sonlarına doğru fabrika çalışanlarının yemek ve 140 çocuğunun kreşte bakım ve eğitim ihtiyaçları giderilmiştir. 1.273'ü kadın ve 355'i de erkek olmak üzere toplamda 1.628 fabrika çalışanına 8 kuruştan 50 kuruşa kadar değişen miktarlarda ve saat başı hesaplanan rakamlarda ücretler ödenmiş, yıllık üretim miktarı 1941 yılında 7,5 milyon kg'a ulaşmıştır.<sup>92</sup> 1948 yılına gelindiğinde İstanbul Tütün Fabrikasının sigara üretim kapasitesi 8-8,5 milyon kg civarında seyretmiştir.<sup>93</sup>

1932 yılında küçük bir matbaa halinde faaliyete başlayan Tekel İdaresinin Cibali Kutu Fabrikası, zamanla yeni tesislerin ilavesiyle sigara fabrikasının yanında ambalaj ve kutu imal eden bir fabrika haline dönüştürülmüştür. Reji şirketinden kalma eski sistem tap makineleri, rölatifler bobin halindeki mukavvayı alıp tekbir hareketle sigara kutusu şeklinde keserken, bir ila beş renkli halde kapağın resim ve yazılarını

<sup>89</sup> İsmet Alkan, "İstanbul Tütün Fabrikası", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 21-22; Ankara Bira Fabrikasının tarihçesi için Bk. Selim Cavid Yazman, "Ankara Bira Fabrikası", İktisadi Yürüyüş, C. 2, S. 20, Yıl: 1, 16 Eylül 1940, s. 8-9.

<sup>90</sup> Taşpınar, a.g.m., s. 77.

<sup>91</sup> Selim Cavid Yazman, "İnhisarlar İdaresinin Cibali Tütün Fabrikası", İktisadi Yürüyüş, C. 2, S. 23, Yıl: 1, 16 İkinci teşrin 1940, s. 6-7.

<sup>92</sup> Alkan, a.g.m., s. 22, 61.

<sup>93</sup> İktisadi Yürüyüş, C. 9, S. 194, 30 Ocak 1948, s. 2.

basmıştır. Nihayet tek baskıda beş renk çıkaran son sistem Rotatif ofsetin hızının seri olduğu görülmektedir. Rotatiflerden biri günde iki ile beş renkte 90 bin sigara kutusu kapağı, diğeri ise tek renkli 400 bin köylü sigara paketi basmıştır.<sup>94</sup>

Bir yetkili müdürden başka çeşitli memurların da görev aldığı fabrikada, birinci ve ikinci kalitede yılda 10 milyon adet tütün kutusunun yanı sıra, defter halinde sigara kağıdı, tütünlerinin sarılmasında kullanılan 250 bin adet çeşitli bandrol ve etiket imal edilmiştir. Fabrika, mürekkep, boya, karton, sigara kâğıdı, yağ, gaz ve yaldız olmak üzere yıllık 1.205.000 liralık ham madde satın alımı gerçekleştirmiştir.<sup>95</sup> Tekel İdaresinin ihtiyacı olan matbaa evraklarının yanı sıra Gümrük ve Tekel Bakanlığı tarafından aylık halde yayınlanan *Gümrük Bülteni* adlı dergi de burada basılmıştır.<sup>96</sup>

### 3.2. İzmir Tütün ve Sigara Fabrikası

İzmir Tütün ve Sigara Fabrikası, Reji İdaresinin faaliyete başladığı 1884 yılında işletmeye açılmasına rağmen, Rejiden devlete intikal ettiği 1925 yılında aktif durumda değildir. Fabrikanın 1930'lu yıllarda 2.000 ton/yıl olan üretim miktarı, 1940'lı yıllarda artış göstererek 3.000-4.000 ton/yıla yükselmiştir. 1917 yılında yayınlanan ilk Osmanlı Sanayi sayımına göre; 1913-1915 yıllarında İzmir Sigara Fabrikasının, İstanbul Sigara Fabrikasıyla birlikte toplamda 219 beygir gücüne ulaşan 9 motordan teşkil edildiği tespit edilmiştir. Fabrikalarda 50 beygir gücünde bir buhar makinesi, 70 beygir gücünde bir gazojenli motor ve 99 beygir gücünde yedi elektrikli motor faaliyetini sürdürmüştür. Bu iki fabrikanın o günkü üretim teknolojisi dâhilinde 36 tütün kıyma, 5 zıvana, 34 sigara makinesinin yanı sıra İzmir'de yine bir tütün paketleme makinesi ile her iki fabrikada birer adet tamirat ve mukavva kutu atölyeleri yer almıştır. 1928 yılı öncesinde İzmir Fabrikasında tütün ve sigara üretim faaliyetlerinde 300'ü kadın 150'si de erkek olmak üzere toplamda 450 işçi görev almış, 1925 yılında 856 ton olarak elde edilen tütün miktarı 1950 yılında 4.382 tona yükselmiştir.<sup>97</sup> Fabrikada Kulüp, Bafra, Birinci, Köylü, Asker sigaraları ile Bafra tütünü imal edilmiştir.<sup>98</sup>

<sup>94</sup> Kâmuran Şerif Saru, "İnhisarlar İdaresi Kutu Fabrikası", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 23, 62.

<sup>95</sup> Selim Cavid Yazman, "Cibali Kutu Fabrikası", İktisadi Yürüyüş, C. 2, S. 24, Yıl: 1, 1 Birinci kânun 1940, s. 3, 14; Türkiye'de 1930 yılında kurulan likör ve konyak fabrikasının tarihçesi hakkında bilgi almak için Bk. Selim Cavid Yazman "İnhisarlar Likör Fabrikası", İktisadi Yürüyüş, S. 5, Yıl: 1, 15 Şubat 1940, s. 2, 15.

<sup>96</sup> Saru, a.g.m., s. 62.

<sup>97</sup> Doğruel, a.g.e., s. 277-292.

<sup>98</sup> Ekrem Üzümeri, "Tekel Müesseseleri", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul, 1953, s. 93.

### **3.3. Samsun Tütün ve Sigara Fabrikası**

1887 yılında Reji İdaresi tarafından hizmete açılan Samsun Tütün ve Sigara Fabrikasının devlete intikal ettiği 1925 yılında üretim faaliyeti bakımından aktif olmasına rağmen, tesis ve bina açısından yetersiz olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle 1927 yılında fabrika binasının harap durumunda bulunan yerlerinin tamir edilmesi düşünülmüş, enfiye imal edilmesi için ayrıca teşebbüse geçilmiştir. Fabrika üretim kapasitesi bakımından Cibali ve İzmir Tütün Fabrikalarının ardından üçüncü sırada yer almıştır. 1928 yılı öncesinde 162'si kadın, 144'ü de erkek olmak üzere toplamda 306 işçi üretim faaliyetlerinde görev almıştır. Bu işçilerin çabalarıyla 1925 yılında 827 ton olarak elde edilen tütün üretimi 1950 yılında 2.709 tona çıkarılmıştır.<sup>99</sup> Fabrikada Kulüp, Bafra, Gelincik, Birinci, Köylü, Asker sigaraları ile Bafra ve Birinci tütünleri imal edilmiştir.<sup>100</sup>

### **3.4. Adana Tütün ve Sigara Fabrikası**

1895 yılında Reji tarafından kurulan fabrikalardan biri de Adana Tütün ve Sigara Fabrikası olmuştur. Devlete intikal ettiği 1925 yılında üretim yapamayan küçük bir atölye konumunda bulunan fabrikanın ilerleyen yıllarda yenileştirilme çalışmalarıyla kapasitesinin artırıldığı gözlemlenmiştir. Fabrika, uzun yıllar sarı renginde tütüne benzeyen ve altında tütün depoları bulunan iki katlı bir binada üretim faaliyetini yürütmüştür. Tütün atölyesi olarak hizmet verdiği 1928 yılı öncesinde işletmede 42'si kadın 56'sı da erkek olmak üzere toplamda 98 işçi görev almıştır. 1925 yılında 78 ton tütün üretimi yapan fabrikanın 1926 yılına geldiğinde üretim miktarı 400 tona yükselmiştir. 1939 yılında 1.650 tonla üretim de en üst seviye yakalanmasına rağmen 1950 yılında bu rakam 731 tona düşmüştür.<sup>101</sup> Adana Tütün ve Sigara Fabrikasında, Köylü ve Asker türünde sigara türleri ile Bafra tütünü imal edilmiştir.<sup>102</sup>

### **3.5. Urfa, Diyarbakır, Malatya Atölyeleriyle Malatya Tütün ve Sigara Fabrikası**

Urfa, Malatya ve Diyarbakır tütün atölyeleri 1925 yılında bölge tütün üretim ve tüketimini Tekel İdaresi kontrolü altında yürütmek amacıyla tesis edilmiştir. Bu üç atölyede 1929 yılı itibariyle makineli imalata geçilmiş, 1933 yılında üretimin tek bir merkezde toplanarak rasyonelleşmesi için Malatya ve Diyarbakır atölyeleri kapatılarak faaliyetleri Urfa atölyesi bünyesinde toplanmıştır. Urfa tütün atölyesi faaliyete geçecek Malatya

<sup>99</sup> Doğruel, a.g.e., s. 277-292.

<sup>100</sup> Üzümeri, a.g.m., s. 93.

<sup>101</sup> Doğruel, a.g.e., s. 277-292.

<sup>102</sup> Üzümeri, a.g.m., s. 93.



Tütün Fabrikasıyla birlikte etkinliği azalarak sınırlı bir alanda hizmetini 1943 yılına kadar sürdürecektir.<sup>103</sup>

İmalat konusunda alınan bu önlemlere rağmen, ülkede tütün tüketiminin artması, yeni fabrikaların kurulması zaruretini ortaya koyduğundan, Diyarbakır, Elazığ ve Malatya çevresinde yapılan incelemeler neticesinde Malatya’da bir tütün fabrikasının kurulması kararlaştırılmıştır. Şehrin sanayi imkânlarının yetersiz oluşu, kavşak yolları vasıtasıyla çeşitli vilayetlere bağlanması, Doğu’da gelişmekte olan tarımın merkezi konumunda yer alması, tütün fabrikasının yerinin Malatya olarak belirlenmesinde etkili olmuştur. 1935 ve 1936 yıllarında fabrikanın etüt ve projeleri hazırlanmış, istimlak planları düzenlenmiş, inşaatın elektrik, ısıtma, su ve kanalizasyon projeleri Bayındırlık Bakanlığına onaylatılıp ihale çalışmaları tamamlanmıştır. Nihayet Tekel İdaresi tarafından 1937 yılında işleme, bakımevi ve tütün atölyesi olarak inşaatına başlanan Malatya Tütün ve Sigara Fabrikası, 14 Eylül 1939 tarihinde on iki farklı üretim makinesi ile yılda 600 bin kg tütün ve 120 bin kg Doğu Sigarasını imal edebilecek kapasitede işletmeye açılmıştır.<sup>104</sup>

1925 yılında 5 ton tütün imalatıyla üretim faaliyetlerine başlayan Malatya Tütün Atölyesinde, üretimin sona erdiği 1933 yılına kadar toplamda 698 ton tütün elde edilmiştir. Tütün ve Sigara Fabrikası olarak faaliyete geçtiği 1939 yılında 525 ton üretim yapılırken, 1950 yılında bu rakam 2.207 tona yükselmiştir.<sup>105</sup>

Malatya Tütün Fabrikasının zengin bir makine ve donanımının bulunması sayesinde 1945 yılı sonlarında 250 - 400 civarında işçi, 30 memur ve hizmetli ile günde 4 bin kg sigara ve 7 bin kg tütün işlenebilmiştir. Doğu, Asker, Ulus, Birinci, Gelincik, Kulüp, Köylü adlarını taşıyan ve çevre halkı tarafından tercih edilen bu sigaralardan Doğu ve Asker sigaraları Adıyaman tütünlerinden imal edilmiştir.<sup>106</sup>

### **3.6. Bitlis Atölyesi ile Bitlis Tütün ve Sigara Fabrikası**

1925 yılı sonlarında bölgede yetiştirilen tütünün işlenerek halka sunulması için teşkil edilen Bitlis atölyesinin daha eskilere giden bir geçmişi bulunmaktadır. I.Dünya Savaşı (1914-1918) öncesinde Amerikalı misyonerlerin Ermeni çocuklarını eğitmek için açtıkları okulun erkekler bölümü atölye olarak kullanılmaya başlanmıştır. Binanın duvarında yer alan kitabeden okulun inşa tarihinin 1883 olduğu tespit edilmiş, üretim atölyede

---

<sup>103</sup> Doğruel, a.g.e., s. 277-292.

<sup>104</sup> “İnhisarlar İdaresinin Malatya Tütün Fabrikası”, s. 20, 61; Enfiyenin tarihiyle ilgili bilgi almak için Bk. Kenan Nemli, “Enfiyenin Tarihçesi”, İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 36.

<sup>105</sup> Doğruel, a.g.e., s. 292.

<sup>106</sup> Aslan Tufan Yazman, “Malatya Tütün Fabrikası”, İktisadi Yürüyüş, C. 144, Yıl: 6, 25 Aralık 1945, s. 17.

elle yapılmıştır. Diğer atölyeler 1929 yılında makineleştirilmesine rağmen, bu atölyedeki el üretimi yeni bina ve makinelerinin devreye girdiği 1940 yılına kadar sürmüştür. Bitlis tütün atölyesi 1938 yılı itibariyle iş kanunu kapsamına alınmış, 1940 yılına gelindiğinde ise *Tekel Tütün Fabrikası* adı altında sigara üretimine başlamıştır. Yenilenmiş binası ile günde 2.000 kg tütün ve 400 kg sigara üretebilecek bir kapasiteye ulaşılmıştır. İlk zamanlarda götürü yöntemiyle çalışan işçiler, değişik isimlerle hazırladığı paket tütünleri imal etmiştir. Bu dönemde sekizlik ve beşlik adı altında 25 gram olarak hazırlanan ve sekiz ile beş kuruşa satılan tütün paketleriyle, kaliteli tütünlerden meydana gelen ve 32 kuruşa satılan *Hususî Tütün*, fabrikanın başlıca üretim çeşitleri arasında yer almıştır. Sigara üretiminin yanı sıra 1950 yılında fabrikanın makineleşmesini tamamlamasıyla birlikte el imalatı terkedilerek yeni çeşitler üretilmeye başlanmıştır. Bitlis atölyesinde 1925 yılında 4 ton olan tütün üretimi, 1939 yılında 213 tona yükselmiştir. Tekel Tütün Fabrikası olarak faaliyete başladığı 1940 yılında 226 ton olan üretim miktarı 1950 yılında 307 tona yükselmiştir.<sup>107</sup> Fabrikada Köylü, Asker ve Doğu isimlerini taşıyan sigara türleri ile Tatlı sert ve Beşinci tütünleri imal edilmiştir.<sup>108</sup>

## Sonuç

Keyif verici maddeler arasında bulunan tütünün 17. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı ülkesine girerek Rumeli'de Kırcaali ve Yenice bölgelerinde ilk ekiminin yapılması, bu maddenin toplum hayatında önemli bir yer edinmesinin başlangıcı olmuştur. Her türlü yasaklamalara rağmen tüketiminin giderek artması, tütünün üretim, ihracat ve vergi gelirleri bakımından önemini korumasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecine girdiği 30 Ekim 1918 tarihinden, Milli Mücadele döneminin sona erdiği 1922 yılı Eylül ayına kadar ülkeye gelir kaynakları temin etmede tütünün önceliğini muhafaza ettiği bilinmektedir.

Daha Cumhuriyet ilan edilmeden Rejinin bütün varlığının devlete intikal etmesi ve akabinde 558 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesi, tütüne yönelik icraatların hükümetçe yerine getirilmeye başlamasının önünü açmıştır. Milli Mücadele sonrası ülkede milli ekonomi anlayışı içerisinde hareket edilerek tütünün devlet tekeli altına alınması, Cumhuriyet tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Dahası tütün ve diğer tekellere ürünlerini ekonomiye daha yararlı hale getirilebilmek amacıyla teşkilatlanmaya gidilerek 1909 sayılı Yasa ile Gümrük ve Tekel Bakanlığı kurulmuştur. Akabinde kanunî düzenlemeler sürdürülerek tütün tekeli ile ilgili yasal boşluklar giderilmiş, reji döneminden kalma tütün atölye ve sigara fabrikaları, yeniden yapılandırılarak daha donanımlı hale getirilmiştir.

<sup>107</sup> Doğruel, a.g.e., s. 292-293.

<sup>108</sup> Üzümeri, a.g.m., s. 93.

Gerçekleştirilen bu çabalar kısa sürede semerelerini vererek Türkiye’de tütün imalat ve satış rakamlarını artırmıştır. 1938 yılında piyasaya 45.611.672 liralık satışı yapılan tütünün %214,20 artışla bu satışın 1950 yılında 143.312.603 liraya yükseldiği göze çarpmaktadır.

Bünyesinde insan sağlığı için birçok tehlikeli maddeyi barındırmasına rağmen, tütünün yeşil haldeyken çeşitli böcek ve haşerelere zarar vererek onların etkilerini ortadan kaldırması, onun bilinmeyen özelliği arasında yer almıştır.

Ayrıca tütünün ticari anlamda ülke ekonomisi için göz ardı edilemeyecek bir meta olması, bu ürünün ülkenin belirli bölgelerinde yetiştirilip fabrikalarda işlenerek binlerce aileye iş ortamı sağlamasının önünü açmıştır. Üretimden, imalata kadar on binlerce insana ülkede meşgale alanı açan tütünün, istihdam imkânlarını geliştirerek bulunduğu bölgeye ekonomik canlılık kattığı da gözden kaçmamaktadır.

Sonuç itibarıyla, tütün ve sigaranın imali ile ülke insanlarına istihdam yolu açılmış, vergi ve satış gelirleriyle de devlete malî kaynak teşkil edilmiştir. Bu suretle dış ülkelere satın alınacak sigara ve tütün mamullerine ödenecek milyonlarca lira dövizin hazineye bırakılması temin edilerek milli ekonomiye önemli katkılar sağlanmıştır.

## Kaynaklar

### I. Arşiv Belgeleri

#### Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 10-36-15, Tarih: 30.07.1924.

\_\_\_\_\_, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 3-25-5, Tarih: 01.05.1929.

\_\_\_\_\_, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 3-25-7, Tarih: 01.05.1929.

\_\_\_\_\_, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 5-49-2, Tarih: 09.10.1929.

\_\_\_\_\_, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 9-13-12, Tarih: 23.03.1930.

\_\_\_\_\_, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 11-39-14, Tarih: 28.05.1930.

\_\_\_\_\_, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 22-52-11, Tarih: 12.07.1931.

\_\_\_\_\_, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 20-37-10, Tarih: 06.06.1931.

\_\_\_\_\_, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 24-76-5, Tarih: 15.11.1931.

\_\_\_\_\_, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 27-30-14, Tarih: 27.04.1932.

\_\_\_\_\_, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 35-21-1, Tarih: 29.03.1933.

\_\_\_\_\_, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 42-8-20, Tarih: 19.02.1934.

\_\_\_\_\_, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/89-119-17, Tarih: 19.12.1939.

\_\_\_\_\_, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 105-38-6, Tarih: 10.06.1944.

\_\_\_\_\_, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 115-83-3, Tarih: 08.01.1948.

\_\_\_\_\_, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 117-59-2, Tarih: 17.08.1948.

### II. Resmi Yayınlar

#### A. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kanunlar Dergisi, Zabıt Ceridesi ve Tutanak Dergisi

TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 1, C. 1, 17.04.1338, s. 262.

\_\_\_\_\_, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 3, 26.02.1341, s. 69.

\_\_\_\_\_, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 4, 08.02.1926, s. 107.

\_\_\_\_\_, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 4, 07.04.1926, s. 554.

\_\_\_\_\_, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 4, 07.06.1926, s. 995.

\_\_\_\_\_, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 5, 21.06.1927, s. 478.

\_\_\_\_\_, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, C. 6, 28.05.1928, s. 381.

\_\_\_\_\_, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, C. 7, 08.06.1929, s. 823.

\_\_\_\_\_, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, C. 7, 10.06.1929, s. 941-947.

\_\_\_\_\_, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, C. 8, 31.05.1930, s. 645.

- \_\_\_\_\_, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, C. 8, 21.06.1930, s. 814.
- \_\_\_\_\_, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 10, 15.06.1931, s. 67.
- \_\_\_\_\_, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 11, 29.12.1931, s. 35.
- \_\_\_\_\_, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 11, 07.01.1932, s. 49-63.
- \_\_\_\_\_, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 11, 29.05.1932, s. 418.
- \_\_\_\_\_, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 18.11.1933, s. 1.
- \_\_\_\_\_, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 11.06.1934, s. 774.
- \_\_\_\_\_, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 15, 09.10.1935, s. 732.
- \_\_\_\_\_, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 18, 10.06.1938, s. 795.
- \_\_\_\_\_, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 22, 21.05.1941, s. 287.
- \_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 8, 142. Birleşim, 01.02.1337, s. 42-43.
- \_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, 1337 Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 17, 21.02.1338, S. Sayısı: 7, TBMM Matbaası, s. 1.
- \_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 2, C. 14, 64. Birleşim, 25.02.1341, s. 31.
- \_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 32, 72. Birleşim, 26.05.1927, s. 551-553.
- \_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Maliye Vekâleti 1927 Senesi Bütçesi Tahsisatı Munzamma İlavesine Dair Mazbatası, Dönem: 3, Toplantı: 1, C. 3, 62. Birleşim, 19.04.1928, s. 165-166.
- \_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 3, Toplantı: 1, C. 4, 82. Birleşim, 24.05.1928, s. 356.
- \_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 3, Toplantı: 2, C. 12, 74. Birleşim, 01.06.1929, s. 210.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 3, Toplantı: 3, C. 19, 59. Birleşim, 17.05.1930, s. 79, 81.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Umumî Mütalâat, Dönem: 3, Toplantı: 3, C. 19, 17.05.1930 s. 181.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 3, Toplantı: 3, C. 19, 66. Birleşim, 31.05.1930, s. 272.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: Fevkalade, C. 2, 11. Birleşim, 08.06.1931, s. 54-55.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: Fevkalade, C. 3, 27. Birleşim, 14.07.1931, s. 78.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, 1931 Senesi Bütçesi Hakkında 1/80 Numaralı Kanun Lâyihası, Dönem: 4, Toplantı: Fevkalade, C. 3, 14.07.1931, S. Sayısı: 50, s. 18.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, 1/348 Numaralı İnhisarların Tevhidi Kanunu Lâyihası ve İktisat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 8, 29.05.1932, S. Sayısı: 180, s. 6.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 9, 66. Birleşim, 20.06.1932, s. 184.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, 1932 Senesi Bütçe Kanunu Lâyihası Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 9, 20.06.1932, S. Sayısı: 156, TBMM Matbaası, Ankara, 1932, s. 57.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, 1933 Malî Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 15.05.1933, S. Sayısı: 165, TBMM Matbaası, Ankara, 1933, s. 35.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 17, 75. Birleşim, 19.10.1933, s. 35-36.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, 1934 Malî Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 27.05.1934, S. Sayısı: 142, TBMM Matbaası, Ankara, 1934 s. 32.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Varidat Bütçesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 27.05.1934, s. 198.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 23, 67. Birleşim, 11.06.1934, s. 128-130.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, 1935 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 5, Toplantı: Fevkalade, C. 3, 22.05.1935, S. Sayısı: 113, TBMM Matbaası, Ankara, 1935, s. 13.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, 1936 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 5, Toplantı: 1, C. 11, 25.05.1936, S. Sayısı: 191, TBMM Matbaası, Ankara, 1936, s. 43.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, 1937 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 18, 24.05.1937, S. Sayısı: 185, TBMM Matbaası, Ankara, 1937, s. 46.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 20, Üçüncü Birleşim, 08.11.1937, s. 31-32.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, 1938 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 15, 23.05.1938, S. Sayısı: 181, TBMM Matbaası, Ankara, 1938, s. 77.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 26, 74. Birleşim, 10.06.1938, s. 76-77.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 4, C. 27, Birinci Birleşim, 01.11.1938, s. 5-6.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, 1939 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 6, Toplantı: F., C. 2, 22.05.1939, S. Sayısı: 25, TBMM Matbaası, Ankara, 1939, s. 96.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: 1, C. 6, Birinci Birleşim, 01.11.1939, s. 5.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, 1940 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 6, Toplantı: 1, C. 11, 27.05.1940, S. Sayısı: 190, TBMM Matbaası, Ankara, 1941, s. 88.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: 2, C. 14, Birinci Birleşim, 01.11.1940, s. 6-7.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: 2, C. 18, 54. Birleşim, 21.05.1941, s. 108.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, 1941 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 6, Toplantı: 2, C. 18, 26.06.1941, S. Sayısı: 150, TBMM Matbaası, Ankara, 1940, s. 83.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: 3, C. 2, Birinci Birleşim, 01.11.1941, s. 6.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, 1942 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 6, Toplantı: 3, C. 25, 25.05.1942, S. Sayısı: 146, TBMM Matbaası, Ankara, 1942, s. 83.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, 1943 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 7, Toplantı: F., C. 2, 24.05.1943, S. Sayısı: 47, TBMM Matbaası, Ankara, 1943, s. 171.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 7, Toplantı: 1, C. 6, Birinci Birleşim, 01.11.1943, s. 5.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi*, Varidat Bütçesi, Dönem: 7, Toplantı: 1, C. 10, 22.05.1944, s. 306.

\_\_\_\_\_, *Zabıt Ceridesi* 1945 Yılı Yedi Aylık Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 17, 21.05.1945, S. Sayısı: 103, TBMM Basımevi, Ankara, 1945, s. 114.

\_\_\_\_\_, *Tutanak Dergisi*, Gelir Bütçesi, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 17, 21.05.1945, s. 343.

\_\_\_\_\_, *Tutanak Dergisi*, Gelir Bütçesi, Dönem: 7, Toplantı: 3, C. 20, 17.12.1945, s. 307.

\_\_\_\_\_, *Tutanak Dergisi*, 1946 Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 7, Toplantı: 3, C. 20, 17.12.1945, S. Sayısı: 5, TBMM Basımevi, Ankara, 1946 s. 111.

\_\_\_\_\_, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 0, C. 1, Üçüncü Birleşim, 14.08.1946, s. 33.

\_\_\_\_\_, *Tutanak Dergisi*, Gelir Bütçesi, Dönem: 8, Toplantı: 1, C. 3, 18.12.1946, s. 315.

\_\_\_\_\_, *Tutanak Dergisi*, Gelir Bütçesi, Dönem: 8, Toplantı: 2, C. 8, 26.12.1947, s. 338.



\_\_\_\_\_, *Tutanak Dergisi*, Gelir Bütçesi, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 16, 21.02.1949, s. 366.

\_\_\_\_\_, *Tutanak Dergisi*, Gelir Bütçesi, Dönem: 9, Toplantı: 1, C. 5, 19.02.1951, s. 454.

**B. Resmi Gazete**

*Resmi Gazete*, Sayı No: 86, 2 Mart 1341.

\_\_\_\_\_, Sayı No: 301, 18 Şubat 1926.

\_\_\_\_\_, Sayı No: 353, 22 Nisan 1926.

\_\_\_\_\_, Sayı No: 427, 22 Temmuz 1926.

\_\_\_\_\_, Sayı No: 625, 5 Temmuz 1927.

\_\_\_\_\_, Sayı No: 902, 30 Mayıs 1928.

\_\_\_\_\_, Sayı No: 1216, 15 Haziran 1929.

\_\_\_\_\_, Sayı No: 1230, 1 Temmuz 1929

\_\_\_\_\_, Sayı No: 1509, 2 Haziran 1930.

\_\_\_\_\_, Sayı No: 1531, 28 Haziran 1930.

\_\_\_\_\_, Sayı No: 1827, 20 Haziran 1931.

\_\_\_\_\_, Sayı No: 1989, 30 Aralık 1931.

\_\_\_\_\_, Sayı No: 2000, 12 Ocak 1932.

\_\_\_\_\_, Sayı No: 2112, 31 Mayıs 1932.

\_\_\_\_\_, Sayı No: 2561, 25 Ekim 1933.

\_\_\_\_\_, Sayı No: 2729, 17 Haziran 1934.

\_\_\_\_\_, Sayı No: 3133, 16 Ekim 1935.

\_\_\_\_\_, Sayı No: 3943, 25 Haziran 1938.

\_\_\_\_\_, Sayı No: 4817, 26 Mayıs 1941.

**C. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM) ve Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayınları**

- İGM, *İstatistik Yıllığı 1929*, Yayın No: 8, Ankara, 1929, s. 249.  
\_\_\_\_\_, *İstatistik Yıllığı 1930*, Ankara, 1930, s. 359.  
\_\_\_\_\_, *İstatistik Yıllığı 1930-1931*, Yayın No: 14, Ankara, 1931, s. 340.  
\_\_\_\_\_, *İstatistik Yıllığı 1934-1935*, Ankara, 1935, s. 579.  
\_\_\_\_\_, *İstatistik Yıllığı 1935-1936*, Yayın No: 88, Ankara, 1936, s. 407.  
\_\_\_\_\_, *İstatistik Yıllığı 1936-1937*, Yayın No: 1154, Ankara, 1937, s. 367.  
\_\_\_\_\_, *İstatistik Yıllığı 1948*, Yayın No: 285, Ankara, 1948, s. 476.  
\_\_\_\_\_, *İstatistik Yıllığı 1949*, Yayın No: 303, Ankara, 1949, s. 199.  
\_\_\_\_\_, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1950*, Yayın No: 328, Ankara, 1950, s. 195.  
\_\_\_\_\_, *İstatistik Yıllığı 1952*, Yayın No: 342, Ankara, 1952, s. 289.

**III. Süreli Yayınlar**

**A. Dergiler**

*Gümrük ve Tekel Bakanlığı Dergisi* (1983).

*İktisadi Yürüyüş* (1940-1949).

*Türk Ekonomisi* (1945-1949).

**IV. Kitaplar**

AFETİNAN, A., (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK Yayınları, Ankara.

\_\_\_\_\_, (1989). *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ARAR, İ., (1968). *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak Yayınları, İstanbul.

DEVELİOĞLU, F., (1993). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 14. Basım, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

DOĞRUEL, F.,- DOĞRUEL, A., (2000). *Suat, Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

ELDEM, V., (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

KARABEKİR, K., (2001). *İktisat Esaslarımız*, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi, Yayına Hazırlayan, Orhan Hülagü; Ömer Hakan Özalp, Emre Yayınları, İstanbul.

ÖKÇÜN, A. G., (1981). *Türkiye İktisat Kongresi*, Haberler, Belgeler, Yorumlar, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 3. Basım, Ankara.

TC SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI, (1973). *50 Yılda Türk Sanayii*, Mars Matbaası, Ankara.

ZEYTİNOĞLU, E., (1978). *Türkiye Ekonomisi*, Met/Er Matbaası, İstanbul.

#### **V. Makaleler**

AKMAN, A., (1945). “Şarapçılığımızın Son Senelerdeki Durumu”, *Türk Ekonomisi*, S. 28, Yıl: 3, Ekim, s. 119-121.

ALKAN, İ., (1942). “İstanbul Tütün Fabrikası”. *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 21-22, 61.

\_\_\_\_\_, (1942). “İnhisarlar İstanbul Depolar Grubu”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 17-18, 57-59, 75.

\_\_\_\_\_, (1942). “İnhisarlar İdaresinin İçtima Cephesi”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 9, 65.

BABAN, Ş., (1942). “İnhisar Anlamı”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 4, 7.

“İnhisarlar İdaresinin Malatya Tütün Fabrikası”, (1942). *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 19-20, 60-61.

“İstanbul Sergisinde Tekel Pavyonu”, (1949). *İktisadi Yürüyüş*, C. 10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık, s. 10-11, 68-69.

KARADENİZ, R., (1942). “Cumhuriyet Devrinde İnhisarlar İdaresi”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 3, 7.

“Meraklı Bir Tarihi Olan Tütün”, (1942). *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 12, 69, 74.

NEMLİ, K., (1942). “Enfiyenin Tarihçesi”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 36.

ÖNCEL, S., (1940). “Trakya Şarapçılığı”, *İktisadi Yürüyüş*, S. 7, Yıl: 1, 16 Mart, s. 5.

SARU, K. Ş., (1942). “İnhisarlar İdaresi Kutu Fabrikası”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 23, 62.

TAŞPINAR, A., (1942). “Tütün İşlerimiz”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 6. Sayı: 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 5, 77-78.

TATAÇ, Z., (1946). “Olaylara Bakış”, *Türk Ekonomisi*, S. 33, Yıl: 4, Mart, s. 91-94.

\_\_\_\_\_, (1946). “Olaylara Bakış”, *Türk Ekonomisi*, S. 35, Yıl: 4, Mayıs, s. 147-152.

\_\_\_\_\_, (1949). “Olaylara Bakış, Eylül 1949”, *Türk Ekonomisi*, S. 77, Yıl: 7, Kasım, s. 253-262.

UHRU, R., (1942). “Devlet İnhisarı Nazariyesi”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 10-11, 66-68, 74.

ÜZÜMERİ, E., (1953). “Tekel”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, s. 89.

\_\_\_\_\_, (1953). “Tekel Müesseseleri”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, s. 91-99.

\_\_\_\_\_, (1953). “Tekel Umum Müdürlüğü”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, s. 99-106.

\_\_\_\_\_, (1954), “Tütün İşleme ve Bakımı”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, s. 57-59.

YAZMAN, A. T., (1945). “Malatya Tütün Fabrikası”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 144, Yıl: 6, 25 Aralık, s. 17.

\_\_\_\_\_, (1947). “1947 Fuarında Tekel Pavyonu”, *İktisadi Yürüyüş*, S. 186, Yıl: 8, 7 Ekim, s. 50-51.

YAZMAN, E., (1945). “Tekel İdaresi”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 140, Yıl: 6, 31 Ekim, s. 10, 21.

YAZMAN, S. C. (1940). “*İnhisarlar Likör Fabrikası*”, *İktisadi Yürüyüş*, S. 5, Yıl: 1, 15 Şubat, s. 2, 15.

\_\_\_\_\_, (1940). “*İspirto ve Rakı Fabrikası*”, *İktisadi Yürüyüş*, S. 12, Yıl: 1, 1 Haziran, s. 6-7.

\_\_\_\_\_, (1940). “*Ankara Bira Fabrikası*”. *İktisadi Yürüyüş*, C. 2, S. 20, Yıl: 1, 16 Eylül, s. 8-9.

\_\_\_\_\_, (1940). “*İnhisarlar İdaresinin Cibali Tütün Fabrikası*”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 2, S. 23, Yıl: 1, 16 İkinci teşrin, s. 6-7, 10.

\_\_\_\_\_, (1940). “*Cibali Kutu Fabrikası*”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 2, S. 24, Yıl: 1, 1 Birinci kânun, s. 3, 14.

#### **VI. Tezler**

ALTUN, M., (1995). *Osmanlı Tütün Tekeli*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

CEYLAN, İ. C., (1995). *Türkiye’de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

DEMİRBILEK, S., (2011). *Tek Parti Döneminde İnhisarlar*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

#### **VII. İnternet Kaynakları**

“Cibali Sigara Fabrikası”, <http://www.tas-istanbul.com/portfolio-view/cibali-sigara-fabrikasi/>, Erişim Tarihi: 26 Eylül 2018.